

Tatyana Ilieva

(Bulgaria, Cyrillo-Methodian Research Centre, Bulgarian Academy of Sciences)

Ancient Culture through the Prism of the Medieval Literary Bulgarian Language

Part Two

Terms and Realia Related to the Intangible Cultural Heritage of Classical Antiquity

Abstract: The study analyses the vocabulary related to ancient culture as reflected in the Bulgarian medieval written monuments. It is part of a series of publications on individual lexico-semantic groups of words and their evolution throughout the history of the Bulgarian language. The groups have been formed and differentiated on the basis of their topical and logical relationships with respect to reality with the aim of supplying material for a Thematic Dictionary of medieval Bulgarian. The study is based on linguistic evidence excerpted from the written monuments of the 10th through the 14th century as reflected in the Paleo-Slavic lexicographic works. The following thematic groupings have been considered: Geopolitical and ethnic map of the ancient world; Terms and realia of the social and political life in Classical Antiquity; Terms and realia related to the material culture of Classical Antiquity; Terms and realia referring to the intangible cultural heritage of Classical Antiquity; Vocabulary related to mythological notions and religious beliefs dating back to Antiquity; Vocabulary related to sports competitions, gladiator games and circus spectacles; Vocabulary related to theatrical performances; Vocabulary related to ancient philosophy, rhetoric and the art of eloquence, poetry and historiography; Vocabulary related to the calendar. The study presents large-scale and detailed thematic groupings comprising numerous lexical units related to Antiquity and covering various areas of the intangible and material culture of ancient societies that inhabited the Old Continent. At the level of vocabulary, medieval written monuments are a rich source of information that enables us to draw a more elaborate picture of the degree of cultural integration of the medieval Bulgarian society to the European civilisation that took place through active absorption of the knowledge of the achievements of the Greco-Roman world.

Татяна Илиева

(България, КМНЦ, БАН)

Античната култура през призмата на средновековния български книжовен език

Татяна Илиева

Част втора

Термини и реалии, отнасящи се до нематериалното културно наследство на класическата древност

Отделна подтема в темата ‘лексика в средновековния български език, свързана с Античността’ оформят термините и реалиите, отнасящи се до духовните постижения на Класическата древност (култово-религиозен живот, наука и изкуства). Тук влизат:

Лексика, свързана с митологичните представи и религиозните вярвания през Античността

Елинските митове се превърнали през класическия и елинистическия период в неизчерпаем извор на сюжети и мотиви за древногръцкото, а по-късно и за римското словесно и изобразително изкуство. Ранната християнска книжнина, запечатала върху страниците си историческата епоха на съдбовно съткновение между старите езически вярвания и новото религиозно учение на Иисус Назарянина, също е населена с персонажите от гръцкия пантеон. А посредством преводните съчинения с тях се запознава и новопокръстеното българско общество.

В стб. писмени паметници са засвидетелствани редица наименования на антични божества и други митични персонажи. От конкретните имена на свръхестествени същества се срещат:

Гигантъ / **Гнгас**, -а м. Гигант, великан.¹ **Гнганте** рекше полонниц *ХронГам*. **Гнганте** то соутъ волотове ѿ сажентъ и верхъ *Хронограф*. Също в *ПалXIVв. Изб1073г.* (в приписка срещу цюудъ). Гр. Γίγας.²

Кроносъ / **Кронъ** / **Кранъ**, -а м. 1. Кронос – бог на времето, роден от Гея (Земя) и Уран (Небе), един от титаните, баща на Зевс. **Мене** краноу сътворнѣ въньматн *ПатСинXIV*. Гр. Κρόνος. 2. Название на планетата Сатурн. *Изб1073г.*

Рея, -а ж. Рея – древногръцка богиня, дъщеря на Уран и Гея, сестра и съпруга на Кронос, майка на Олимпийските богове. **Отъ** крона и **рея** раждаѣтъ сѧ матерн кожъскыя *Супр*. Гр. Ρέα.

Зеусъ / **Зевесъ**, -а м. / **Днн** / **Дын**, -а м. Зевс – 1. В древногръцката митология богът на небето, гръмотевиците и светкавиците, отговарящ за целия свят. Главният от олимпийските богове, бащата на всички богове и хора. **Есть** зеусъ, нже есть на небесн, црь ко есть всѣмъ богомъ *Супр*. ...онъ дыно жьреть *ГрНазXIV*. Глаголахоу тако коумнръ съ небесе дыемъ посланъ высть *ХронГам*. Гр. Ζεύς, Δίος. Произв. **Днѣвъ** / **Дынѣвъ** *прил*. На

¹ Според древногръцката митология гигантите са митични същества, родени от кръвта на ранения Уран, след кастрацията му от Кронос.

² Срв. с близкозначните термини **испол(ни)ъ** *ПандАнтXIV*., **исполъникъ** *ХронГам*, **сполнъ** *Триод постен, КПреслСрАр; ИсакСир* (+ произв. прилагателно **сполнъскъ** *ПролXIVв.*), **сполъ** *Супр*. Те се използват за означаване на старозаветните великани.

Зевс, Зевсов. Нерѣю дневоу соущоу прѣдѣ градомѣ *Ап* /Деян 14:12/. Гр. Διός. Също Дносоевъ *прил. Прол. 2*. Название на планетата Юпитер. На въторѣмъ же днн *Изб1073г*. Също Нпнтєрь ,Юпитер‘ *ХронКонстМан*.

Посндонъ, -а м. Посейдон – в древногръцката митология бог на морето и водните басейни, брат на Зевс. Въ еллинѣхъ словинн ъзи зевєсъ же н посндонъ *ХронГам*. Гр. Ποσειδών. Вж. също в *Троянска притча Нептенакоуш* ,Нептун‘, лат. Neptunus.

Ярен, -а м./ Ярсъ, -а м. Арес – бог на войната, син на Зевс и Хера. Оуѣкоста тръвелнучьстнаго арєа *Супр. 2*. Название на планета *Изб1073г*. Гр. Ἄρης.

Ерминн, -на м. Хермес – бог на търговията, син на Зевс и Плейдата Мая, внук на Атлас, покровителстващ пътниците, пратеник на боговете. Нарнцахоу же варнавоу дню, а паоула ерминю, понеже тѣ вѣ надѣ словомѣ *Ап* Деян14:11. Гр. Ἑρμῆς.

Нфєстѣ, -а м. Хефест, бог, покровител на огъня и обработката на метала като ковач, куц с двата крака, гр. ἀμφιγυῖεις, стб. амѣфнгоуѣ. Паки амѣфнгоуѣ нфєстѣ. *ГрНазХв*. Гр. Ἥφαιστος. Вж. също в *Троянска притча Калканюш*, Вулкан’, лат. Vulcanus,

Палада, -ы ж. Палада, епитет на богиня Атина, покровителка на мъдростта. Марѣан□ сосана □ паладѣа дрѣвесы оубывають се не жроуце паладѣ *ПролМай*. Вж. също Мннѣрва в *Троянска притча* ,Минерва‘, лат. Minerva.

Афроднтѣ, -н ж. Афродита – древногръцка богиня на любовта. Паки афроднтѣ, влѣдѣннца бѣвѣшн же скврьнѣнѣ н бракѣ скврьнѣныхъ слоужьннца *ГрНазХв*. Афроднтѣ влѣдѣннца танны, еже скврьнѣнѣ, тако же тн глѣжѣ, н бѣвѣшн н ѹтѣмѣ. Гр. Ἀφροδίτη. Вж. също в *Троянска притча Вєноуша* ,Венера‘, лат. Venus.

Аполонъ, -а м. Аполон – бог на музиката, танците, поезията, медицината и пророчествата, предводител на музите. Син е на Зевс и Лето. Гр. Ἀπόλλων. Оуѣкн сѣ велнучьства вогѣ н велнкаго аполѣна ...н ераклѣ нже вѣсѣхъ цѣсарѣ *Супр*. Произв. Аполоновѣ *прил*. Аполонов. Бѣсоварха³ по нѣтннѣ соущаго аполоноваго *ХронГам*. Храмѣ аполоновѣ. Црѣквнѣ аполоново. Капнѣ аполоново *Супр*.

В *Троянска притча* е засвидетелствано и прозвището на Аполон Феб под обличите Тѣвохъ и Тѣвоушъ. Гр. Φοῖβος.

Артемѣ / Артеин ж. Артемида – сестра-близначка на Аполон, богиня на лова, урожая и на женското целомъдрие. Велнкаа артеин ефєсъската *Ап* /Деян19: 34/. Кто во єсть отѣ ѹлкѣ нже не вѣсть ефєсъска града оуѣкрашѣннка соуща црѣкѣвѣ велнкѣа богѣнѣ артеиндѣа н днѣпетовѣ *Ап* /Деян19: 35/. Гр. Ἄρτεμις. Произв. Артеиндѣннѣ *прил*. Който се отнася до Артемида. Пѣтоломѣн събра хоудожьннкѣ, тако да сдѣлають коуѣнрѣ артеиндѣннѣ *ХронГам*. Също Артеиндѣовѣ *прил*. Вѣшѣдѣ вѣ црѣквнѣ артеиндѣовѣ, та съкроушнѣта капнѣ артеиндѣова *Супр*.

Лнтоує ж. Лето или Латона - в гръцката митология майка (от Зевс) на Аполон и Артемида. Не отѣ влѣда лн родн сѣ отѣ женѣы рекомѣнѣ Лнтоує *Супр*. Гр. Λετώ.

Асклпннн, -на м. Бог-лечител, син на Аполон и нимфата Коронида. Прнстѣпн кѣ асклпнню н тѣ тѣ нѣтѣлнтѣ *Супр*. Гр. Ἀσκληπιός.

³ Бѣсоварха, -а м. Гр. μανδριάρης

Дноннсъ / Дноноусъ, -а м. Дионис – бог на възраждащата се и умиращата природа, на виното, лозарството и веселието. Гр. Διόνυσος. Ндолоу дноннсоу Прол. Плесци около дноннса ЕфрКрм. Гр. Διόνυσος. Произв. Дноннсовъ прил. Дионисов. Надъ тоуны дноннсово призыванне ЕфрКрм. Гр. Διονύσου. Засвидетелствано е и името на майката на Дионис – Семела, дъщеря на легендарния Тивански цар Кадъм: такожде же н дноусъ нароунын вашъ богъ нѣ ли н тѣ отъ влѣда родилъ сѧ вывѣ отъ семелна кодыовы Супр. С култа на бог Дионис са свързани и сатирите, съставляващи неговата свита, изобразявани с кози копита и рога. Срв. в НовгКрм сатоуръскъ, -ын прил. Сатирски, който принадлежи на сатоуръ*, гр. σάτυρος. Ни лицъ же косматыхъ възлагати на сѧ, ни козланхъ, ни сатоуръскихъ.

Идъ, -а м. Името на Хадес, бога на подземното царство, е заимствано от гр. като нарицателно на задгробния свят, и по-специално на мястото, където обитават грешните души. Якы до ада не оправдаются пжтне грѣшныиъскн оуглаженн каменнемъ Изб1073г. Гр. Ἅιδης. По същия начин се преосмисля и гр. дума Тάρταρος, с която в древногръцката митология се означавала дълбоката бездна, построена от Хефест, най-мрачното място в подземния свят, затвор за победените богове и титани, място за наказаните от боговете:

Тартаръ / тръторъ / трътъръ, -а м. Ад, преизподня. Безбожъствено жнвшоу въ осужденноую н испытанноую темницю посылаемоу, его же тарътаръ наричють соущоу ХронГам. Гр. Τάρταρος. Произв. Тръторъскъ, -ын прил. Който се отнася, принадлежи на Тартара. Втърътарати, -оуѣ св. Хвърлям в преизподнята.— Богъ...жзми въ тѣмъ втърътаравъ свързанъ въ великоую нощъ н день СинЕвх.

Съторжыць, -а м. Сторък. Хекатонхейри в древногръцката митология са трима великани с по сто ръце и петдесет глави, стражи на вратата на Тартар, където били заточени победените титани. Тольма мннжша развонмъ н несмытостью н дрѣвннхъ съторжыць. ГрНазХив. Гр. Ἑκατονχέϊρες.

Фр. Миклошич отбелязва в минейни състави и проложни текстове също така названието на планината Олимп, която обитавали древногръцките богове: Олимпъва, -ы ж. / Олимпъвъ, -а м. Мин. Гора олимпъска Прол. Въ олимпнхъ горахъ Пак там. Гр. Ὀλυμπος

На средновековното българско общество са известни и имената на редица древногръцки митични герои, назовавани с общото име внтѣзи (ед. внтѣзь, -а м., гр. ἥρωες). Гречестни внтѣзи Хронограф от XVIв.:

Иктеонъ, -а м. Актеон, известен ловец, съгласно мита, веднѣж по време на лов случайно видял къпещата се със своите нимфи Артемида, заради което бил превърнат от разгневената богиня в елен, разкъсан впоследствие от собствените си кучета. ХронКонстМан. Гр. Ἀκταίων.

Интен, -а м. Антей, син на Посейдон и Гея, отличаващ се с изключителни сили, които черпи от допира със земята. Бил надвит от Херакъл. ХронКонстМан. Гр. Ἀνταῖος.

Белерофонтъ, -а м. Белерофонт, герой от древногръцката митология, убил чудовището Химера (МанХрон). Гр. Βελλεροφόντης. Хроники.

Ераклъ, -а м. / Еркоуль, -та м. / Нраклни, -ниа м. Херакъл. Оттвържеши ли си дна и ар-еина еркоуль Вита 126аа. Гр. 'Ηρακλῆς. Произв. Нраклневъ прил. Херкулесов. едНО страданіе твоо праκλ къ мѣев страніа покрѣва в са праκлѣва ПролМай. Гр. Εἰς ἄθλος, ' Ηράκλειε, σὸς πρὸς τὸ ξίφος ἄθλους καλύπτει τοῦς ὅλους ' Ηρακλέους (заиграване с личното име на светеца и това на митичния герой Херакъл, който извършил 12 подвига). Също Нраклъ прил. Супр.

Орестъ, -а м. Орест, герой от древногръцката митология, син на Агамемнон и Клитемнестра. ХронКонстМан. Гр. 'Ορέστης.⁴

Паламидъ, -а м. Паламед, син на митичния цар на Евбея Навплий и Климена. Счита се за изобретател на азбуката, цифрите, монетите. Паламидъ же си писменъ тъкмо еллномиъ оврѣте ЧХр. Гр. Παλαμίδης.

Тезишь, -а м. Тезей, легендарен владетел на Древна Атина (1259/1258 пр.н.е.), убил чудовището минотавър с помощта на Ариадна. Троянска притча. Гр. Θησεύς.

Интересен случай на игра на думи между личното име Δίοσкороς и Δίосκοροι „Диоскури, синове на Зевс“ – митични персонажи от древногръцката митология, според която същите сутрин се раждат, а вечер умират, има в проложните стихове за св. мчк. Диоскор (пам. 11.05.): дѣнь ѿ дѣнѣ жѣтѣ ко блѣдѣ мѣнѣше діѡсکورѣ: дѣѡсکورѣ же жѣтѣ прѣно сѣѣеніѣ ѿ ѿволиѣ. Гр. Παρ' ἡμέραν ζῆν μῦθος ἦν Διοσκόρους, Δίοςκороς δὲ ζῆν ἀεὶ τηρεῖς ἔχει. Вж. също производното прилагателно Диоскоровъ „на диоскурите“ в Ап /Деян28:11/ според Христинополския, Македонския и Шишатовския апостоли.

Българите от Средновековието са познавали и имената на редица древногръцки митични същества. В Хрониката си Георги Амартол споменава наименованията за сфинкс – лъв с човешка глава (сършениъ/ сършынъ, -а м.), тритон – получовек-полуриба (оса, -ы) и кентавър – получовек-полукон (строкъ, -а м.): Зане оубо еллни съзидоутъ не соуцаа образы, сършениъмиъ, н осамъ, н строкоу /в др. ркп. строукоу/ ХронГам. За κένταυρος в старите писмени паметници се срещат още три названия – кнтоврасть, -а м. (Нѣ отъ коего кнта, кнтовраса нменуема ГрНазТкXIVв.) и коневловѣкъ, -а м. (ЙоЕБ), редом с пряката заемка кентавръ (ХронКонстМан).

В превода на Йоан Дамаскин „За правата вяра“ по ркп. от XVIв. пък са документирани думите сирниъ, -н жс., гр. σειρήν, „сирена“ (полужена-полуптица) и козокошоуѣта, -ы жс., гр. τραγῆλαφος „полукозел-полуелен“, а Срезн отбелязва по данни на късни паметници и заемката хнмара, -ы жс. „химера“ – друго митично същество в гръцката митология: Коѣа даѣше нлиъ црѣ жѣртвоу по всѣ лѣѣта хнмарѣ вѣн н агньѣѣ кѣ н ѣ ПаисСб. Гр. χίμαρα.

В ГПисид и ПалXIVв. може да се намери подробно описание на птицата феникс – фнннкъ/ фюннкъ, -а м., гр. φοῖνιξ: Богъ же которын омировыхъ вѣснен старость нзиѣнаѣтъ, фнннкоу ражженоу, егда слѣнце западнѣтѣ его на каменн, тако нз гроба жнвыѣѣ останкы нзводнѣтъ ГПисид. Естъ оубо нна птица въ велнцѣн нннн, нарицаѣмаѣа фѣюннкъ, о нннже дѣдѣтъ прѣркъ въ ѣа пѣмѣ рече: праведннкъ, тако н фѣюннкъ, процѣвѣтѣтъ; то та оубо птица

⁴ Сюжетът за Орест, който, за да отмъсти за смъртта на баща си, убил Егист и майка си Клитемнестра, е в основата на няколко древногръцки пиеси: „Орестия“ на Есхил, „Електра“ на Еврипид, „Електра“ на Софокъл, „Ифигения в Таврида“, „Електра“ и „Орест“ на Еврипид.

одногогнѣздынца есть, не имѣеть ни подроужкиа своего, ни уады...; егда състарѣютсяа, вѣзлетитъ на высоту и взимаеть огна нѣснаго, и тако сходящи и зажигаетъ гнѣздо свое, и тоу же и сама съгараеть, но пакы в поелѣ гнѣзда своего опать наражаетъ червемь и в томь черви бывають птица, тон же потомь тон же нравъ, тоже естество имать; то си оубо птица фруннскъ предлежитъ образъ вѣроующимъ истинноу къ бѣу *ПалXIVe*.

Интересен случай на алюзия с митичния рог на Амалтея⁵ (стб. Ямалтнннѣ рогѣ) намираме в проложното двустиие за св. свещеномъченица Теодосия Константинополска, прободена с овнешки рог (пам. 29. 05.): рогъ ѡвнїѡ оубѡваѣтѣ те ѡ еѡсѡ• ѡвїѡ се тебѣ новїѡ амалѣтѡнѣ рогъ. Гр. Κέραс κριοῦ κτεϊνάν σε, Θεοδοσία, ὥφθη νέον σοι τῆς Ἀμαλθείας κέραс.

Манасиевата летопис споменава митичния крилат кон Пегас (Πηγαςъ, гр. Πήγασος) и триглавото куче Цербер (Κερβεροςъ, гр. Κέρβερος) , което пази изхода на подземния свят.

На средновековното българско общество са известни имената на персонажи и от източните религии, намерили разпространение в елинистическия свят, например: *Генриклан* и *корнвантн*⁶ и елико же о рен ѹлцн вѣсатъса *ГрНазХІв*. Отъ нея же роднса зороастръ, рекше *зорозвѣздыннкъ*⁷, славнын перскын звѣздозаконьникъ *ХронГам*. Цн же соуть егѹптіаномъ, псѣеглавлцн и змнннглавлцн и ослеглавлцн *ХронГам*.

В стб. писмени паметници се срещат и наименованията на някои религиозни празници, свързани с античните култове:

Афродисия, -ни ср. Празненства в чест на Афродита. Въздържа отъ афродисии
Изб1073з. Гр. Ἀφροδίσια, τά

Броумалниѧ / Броумалниѧ, -ни ср. Римски празници в чест на Бакх.⁸ Въромални рекъше
наименньскыи поюъ *ХронГам*. Също засвидетелствано в *КрмXVIв*. Гр. Βρομάλια.

Лексика, свързана със спортните състезания, гладиаторските игри и цирковите зрелища

Като част от култа към езическите богове в антична Гърция били устройвани атлетически състезания (ἀγώνες). В първия и последния ден от игрите били принасяни умиловителни и благодарствени жертви пред идолите. Предвид важното място, което спортът имал в живота на хората от класическата древност, той се превръща в обикнат мотив в средновековната християнска литература, където тази тема присъства

⁵ Според гръцката митология Амалтея е козата, която откърмила Зевс, след като майка му Рея го скрила, за да не бъде изяден като другите си братя и сестри от Кронос. Според легендата веднъж Зевс неволно счупил един от роговете на Амалтея. В отплата той я възнесъл на небето – така тя станала звездата Капела от съвездието Колар, а от рога започнали да се изливат плодове, жито и цветя. Оттам идва изразът „рог на изобилието“. Гр. Ἀμάλθεια.

⁶ Корибантн, -ъ *мн.* Корибантн — спътници и жреци на фригийската богиня Кибела, като техните богослужения са се изразявали с музика и танци. Името им не е гръцко. Култът към тях има малоазийски произход.

⁷ **Ζωροάστρης**, -а м. Заратустра – персийски религиозен реформатор, основоположник на зороастризма, държавна религия на Персия от времето на Ахеменидите до края на Сасанидската епоха.. Гр. Ζωροάστρη.

⁸ От лат. *bruma* „кратък (ден)“ — древноримски зимен празничен период в чест на Крон, Деметра и Вах (Дионис), приключващ в деня на зимното слънцестоене. Във византийската епоха тържествата започвали от 24 ноември и продължавали месец. Празненствата се провеждали нощно време и се съпровождали от пиршества, пиянство и веселие. На тях се правели предсказания за времето през оставащата част от зимата.

в два аспекта. От една страна, светите отци осъждали спортните състезания като неразривно свързани с култа към езическите божества. Участието в подобни мероприятия се считало за идолослужение, противоречащо на християнската вяра и живот. Още повече това важало за появилите се с упадъка на гръцката култура т. нар. *spectaculus* в Римската империя, при които високият спортен дух на класическите игри бил заменен от пошло шоу на кървави двубои, жестокост и коварство. На тях осъдените на смърт били карани да се бият помежду си или с кръвожадни зверове, което извиквало див екстаз у публиката и разгаряло у зрителите най-долни страсти. Често на арената на сигурна смърт били изкарвани християни заради вероизповеданието им. Не е чудно, че светите отци на Църквата се противопоставяли на участието на християните в спортните състезания във формата, в която били провеждани в Римската империя, осъждали кръвопролитие и зверствата на арената, ожесточението на публиката на гладиаторските игри, а Църковните канони запрещаваха дори самото присъствие на тези мерзки зрелища сред беснуващата сбирщина.

Същевременно светите отци адмирирали дисциплината и упоритите тренировки, каляването на тялото и душата при атлетите, както и лишенията и изпитанията на които били готови те, за да достигнат победата. Църковните писатели често давали спортистите за пример на християнските подвижници. Образът на упорито и търпеливо понасящия всякакви несгоди, тежки тренировки, строго дисциплиниран атлет в името на високата цел и увенчаването с победа, бил разбираем за християнския подвижник, от когото също се изисквали упорство, постоянство, себеотреченост, самоконтрол, преодоляване на всяка слабост, който също влиза от двубой в двубой с поднебесните сили на злото, за да се увенчае с нетленния венец на светостта.

Този паралел между атлетите и християнските подвижници прави още св. ап. Павел в своето Първо послание до Коринтяни, в което казва: *„Не знаете ли, че, които се надтичват на игрище, всички тичат, ала само един получава наградата? Така тичайте, за да постигнете целта. Всеки, който се подвизава, от всичко се въздържа: те - за да получат тленен венец, а ние - нетленен. Прочее, аз тичам не като след нещо неизвестно, удрям не като да бия въздух; но изнурявам и поробвам тялото си, да не би, като проповядвам на другите, сам негоден да стана.”* (1Кор. 9:24-29) Тук думите „всеки, който се подвизава” са превод от гръцкото причастие *ἀγωνίζόμενος*, от глагола *ἀγωνίζομαι*, което означава „борещ се”, „съревноваващ се”, „състезаващ се”.

Както спортните състезатели, така и християнските подвижници изнуряват себе си с въздържание, упорити тренировки, постоянство. И едните, и другите проявяват мъжество, твърдост, постоянство в името на ясна и конкретна цел. И ако за спортистите тази цел е победата над другите атлети, тленен венец, преходна слава и почести, то за християнина тази цел е победата не над другите, а над греха, нетленният венец на светостта, вечната слава в Царството Божие. Когато апостолът увещава апостол Тимотей да се възмогва в благодатта, която му е дадена от Христа Иисуса, авторът на посланието отново дава за пример състезателя, който *„не бива увенчан, щом се не състезава по правилата”* (IIТим. 2:1,5).

С оглед на широката застъпеност на мотива в средновековната християнска литература е добре представена и тематичната група думи, свързани със спортните състезания, гладиаторските игри и цирковите зрелища. В преводните старобългарски писмени паметници са засвидетелствани значителен брой термини от разглежданото тук лексико-семантично обединение. На първо място ще отбележа дериватите от основа -*подвнѣ/-подвнж-*. Всички значения на думите от това словообразователно гнездо съхраняват непосредствена или опосредствана връзка с първичното смислово

ядро на изходната основа – значението „движа се интензивно“ Могат да се отделят няколко основни разклонения, които обединяват всички значения (преки и преносни) на лексикалните единици от разглежданата група, обхващаща:

✓ глаголи:

Подвигнѣти сѧ, -нѧ сѧ, -нѧшн сѧ св. 1. Забързам се, затека се. **Не мѧхнѣте сѧ...**, нѣ подвигнѣте сѧ *Супр.* 2. Устремя се. **Подвигнѣмъ сѧ** на подражаннѣ довлѣннѣхъ *Супр.* 3. Встъпя в борба. **Подвигнѣти сѧ** на невѣднѣмѧхъ слѧ *СинЕвх.* Гр. ἀγωνίζομαι.

Подвизати сѧ, -аѧ сѧ, -аѧшн сѧ не св. 1. Стремя се, домогвам се. кѣ боу подвизати сѧ ГрНазХІв. 2. Старая се. 3. Трудя се, подвизавам се. **Подвизавѣшемъ сѧ** тѣрпѣнью Мин1096г.

✓ отглаголни съществителни (конверсиви и суфиксати):

Подвигъ, -а м. 1. Напряжение, усилие. **Нъ вѣтъ въ подвигъ, прилежнѣю молѣашѣ сѧ** Лк22:44 *Мар* // старание. **Подвигъ** полагаѣти *Супр.* 2. Борба, испытание, трудност. **Подвигъ** бо нъ бранѣ юсть нынѣшнѣхъ житнѣхъ *Супр.* 3. Телесно и духовно усъвършенстване. **Подвигъ** дѣховныхъ. 3. В израза нагын **подвигъ** – атлетическо състезание, спортна борба. **Не** вѣднѣшн ли въ нагѣмъ подвигъ како много творѣтъ своѣ прилежаннѣ *Супр.* Гр. οἱ ὑμῶν ἀγῶνες.

Подвизаннѣ, -нѧ ср. 1. Усърдие, старание. 2. Борба. 3. Подвиг, саможертва. **Бѣлнѣхъ прѣтѣрпѣвшн подвизаннѣ, вражнѣхъ раздрѣшнѣхъ есн кѣхъ** Мин1096г.

✓ имена на лица:

Подвизьникъ, -а м. и **подвизальць, -а м.** Борец, поборник. **Да ... вѣдѣтъ мѧжѣствоу ...** подвизьникъ *СинЕвх.* **Нскоу сънъ подвизальць** *ЕфрСирХІІв.* Гр. ἀγωνιστής.

✓ признакови означения (прилагателни и наречия):

Подвизьнъ, -ын прил. 1. Движещ се, подвижен. **Сѣвѣзываетъ дѣла** прѣсно подвизьноу *ЕфрКрм.* 2. Усърден, прилежен, старателен, ревностен. **Начѣтъ на трѣды** паѣ подвизьнѣхъ вѣватъ НестЖитТеод. 3. Подвижнически, добродетелен. **Отъ подвизьныхъ дѣлъ** настѣ не отъвѣлаѣше ЙоЕв. Като същ. подвижник. **Максимъ** чѣрьница отъ подвизьныхъ Изб1073г.

Подвизьнѣ нар. Ревностно, подвижнически. **Мѧжѣнѣ** гѧже прѣжде сѣмьртн подвизьнѣ приѧмъ въ ГрНазХІв.

Поради широката си смислова база думите от разглежданото словообразователно гнездо предават различни думи от гр. подложка – κινέομαι, πρὸς, ἀγών и производните им. Особено голямо е сближаването със семантичната структура на гр. ἀγών, ἀγωνίζομαι, ἀγωνιστής (< ἄγω). Като водещо значение при дериватите на -αγων- през византийския период се налага изначално вторичното „труд, мъка; трудя се, мъча се; мъченик“, докато основното значение в класическия език „атлетическо състезание, спортна борба; състезавам се; състезател“ остава на заден план. Ето защо техни синонимни преводи на стб. се явяват наред с дериватите от основа -подвиг-/подвизь- също и тези на -мѧжк-/мѧжѣ- и -трѣд-.

Към разглежданата тематична група се числят и думите от основа рѣт-. Сродни с производните на рѣт- (рѣтнѣти сѧ „враждувам, воювам“, рѣтъ „вражда, война“, рѣтънѣтъ,

ратъннкъ ‚враг‘), те имат първично общо значение ‚сървновавам се, сървнование, сървновател‘. Гнездото включва:

✓ два глагола, единия от които връх на гнездото + отглаголното му съществително, другия произведен от незасвидетелствано мотивиращо име:

Ретнтн сѡ, рѣцѣ сѡ, ретншн сѡ св./ несв. Сървновавам се, надпреварвам се. Икоже во конн текоуше...дроугъ дроугу рѣтѣсѣа прѣспѣваютъ, тако н въ рѣвноуште свѣтыхъ отецъ подвигоу КирТур. Ретнтнѣа троуды ЙоЕБ.

Ретѣннѣ, -нѣ ср. Сървнование, надпревара.

Рѣтъствовати, -оуѣж, -оуѣшн несв. Сървновавам се, надпреварвам се. Янгломъ рѣтъствоуѣжтъ ПандАнтХІв. Гр. συναμιλλάομαι.

✓ един конверсив:

Рѣтъ, -н ж. Сървнование, надпревара. Доброу рѣтъ рѣтоуѣа. ГрНазХІв. Гр. τὴν καλὴν ἃ μίλλαν ἃ μίλλώμενος.

✓ две имена на деятели:

Рѣтъннкъ, -а м. Сървновател. ПандАнтХІв.

Сърѣтъннкъ, -а м. Надпреварващ се с някой друг, сървновател. Сърѣпострастъннкъ н сърѣтъннкъ Житие на преп. Никита /МинЧетАпр/.

✓ едно прилагателно:

Сърѣтънъ, -ын прил. Като същ. Надпреварващ се с някой друг, сървновател. ПандАнтХІв. Гр. συναμιλλῶν.

Със значителен брой членове се отличава словообразователното гнездо, обединяващо думите от основа -трызн-/-трнзн- с първично значение ‚борба, боря се, борец‘ и няколко вторични – едно, образувано в резултат на семантично разширяване ‚състезание, състезавам се, състезател‘, частично синонимизиращо се с дериватите на -рѣт-, а другите, произведени чрез пренос, съответно метафоричен ‚подвиг, подвизавам се, подвижник‘, или метонимичен ‚награда‘. Гнездото включва:

✓ три безафиксни съществителни – морфологични дублети:

Трнзна, -ы ж. 1. Борба, състезание. Гр. παλαίστρα ЗлатоструйХІв., στάδιον ЙоЛествХІв. 2. Подвиг, мъчение. На трнзну с оусерднемъ ндѣше МинЧетАпр /Мъчение на ев. Марк/. 3. Награда. Трызнж окрѣтъ прѣставленне н прочѣа вѣды оуѣѣжа ГрНазХІв., гр. Ἀθλον εὐράμενος μετάθεσιν.

Трнзно, -а ср. / Трнзнъ, -н ж. Борба. Иѣѣ во тако подвигъ н страсть н трнзно естъ нынѣшное житиѣ. ПандАнтХІв. (в др. ркп. трнзнъ). Гр. στάδιον ἐστὶ.

✓ един отименен глагол:

Трнзновати, -оуѣж, -оуѣшн несв. Боря се, състезавам се; прен. Извършвам подвиг. Ёднноѣ дѣшѣ трнзноуѣще съ вѣроѣж вѣгѣѣшенна, сѣдоушѣнн. Гр. συναθλοῦντες ГрНазХІв.

✓ две имена на деятели:

Трнзнъннкъ, -а м. / Трнзннкъ, -а м. Боец, борец ГрНазХІв. ЗлатоструйХІв. Гр. ἀθλητής.

✓ един nomen loci:

Трнзннще, -а ср. 1. Място за борба, игри, арена. Гр. στάδιον, σκάμμα. Нз темннцы нзыде акы нз нѣкоего трнзннща МинЧетАпр /Житие на преп. Никита/. Отѣсѣѣкоша

главоу...его на трнзнцин Мъчение на Бонифаций. Бонъ трнзнциа нзвергъ протнвннка ѱлѣа естества. *КИнд*. Гр. "Εξω τοῦ σκάμματος ὑπερακοντίσας ἀντίπαλον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. 2. Прен. Борба. Вѣ ѱернеѱьское жнтне, акы во нскоѱшенне н трнзнцие отѣ ѱлѣа прнходѱще, прежнаго вѣздержаннѱ нхѣ прелестнаго н створнамаго оѱже не держать *ЙоЛествXIVв*.

✓ едно относително прилагателно:

Трнзньнѣ, -ын *прил*. Отнасящ се към борби, подвизи. Сѣскры гѣ отѣ мнрьскыхѣ трнзньное вѣденѣство *ЙоЛествXIVв*. Гр. τὴν τοῦ σταδίου δυσχέρειαν.

✓ едно словосложение:

Трнзнодавѣць, -а *м*. Устроител на състезания, даващ награда за подвизи. Гр. ἀγωνιστής. Ннколнже трнзнодавѣць еѱе довлествоѱющнхѣ вѣнѱваетѣ *КириерусXIв*.

✓ едно отглаголно съществително, мотивирано от незасвидетелстван глагол *натрыжнжтн:

Натръжненнѣ, натрыжненнѣ, -нѱ *ср*. Борба. Ёднноѱ натрыжненне надежды *ГрНазXIв*. Вѣзтѣ натрыжненне *ЙоЕБ*. Засвидетелствано още в *ЙоЛествXIVв*. Гр. ἄθλον, ἐπάθλον. Срв. също фонетичния дублет натрыжденне в *ГрНазXIв*.

С конкретното значение ‚борба‘ като вид спортна дисциплина от петобоя думите от основа - трнзн/- трнзн- се синонимизират с дериватите на -вор/-вра-:

Братн сѱ, ворнѣ сѱ, ворншн сѱ *несв*. Боря се. Многѱшн враша сѱ сѣ мнѱѣ ... не прѣмногѱша мене *ЖитКондрXIв*.

Борѣць, -а *м*. Състезател по борба. Нѣ да не тожде постраждѣ еже н неоѱмѣющн ворѣщн *ГрНазXIв*. Гр. ἀθλητής.

Бореннѣ, -нѱ *ср*. Борба. Рѣць о оѱрнстаннн н вореннн *ПролXIIIв*. Гр. πάλασμα. Документирано у Срезн в подобен контекст също и в *МинXIIв*., *ГрНазXIв*., *ЖитАндрЮр*. Същият речник отбелязва думата и в *ПандАнтXIв*. Не легѣькымѣ теченне нн слѣьнымѣ воренне, успоредно с друг термин от пентатлона:

Теченне, -нѱ *ср*. Бягане. Гр. δρόμος.

В старобългарския превод на Йоан-Златоустовата Беседа върху Евангелие според Матей XVIв. останалите три дисциплини от петобоя са регистрирани с названията⁹:

Копнѣнграннѣ, -нѱ *ср*. Хвърляне на копие.

Коѱлакнвнѣннѣ, -нѱ *ср*. Юмручен бой, бокс.

Скакннѣ, -нѱ *ср*. Скок.

Със значение ‚бягам‘ и ‚скачам‘, респ. ‚бяг‘ и ‚скок‘ се отбелязват думите от основа рнст-/-рнск-:

⁹ Наименованието на дисциплината ‚мятане на диск‘ в речниците към средовековните български паметници не е засвидетелствана. Срезн отбелязва думата днскоѣ единствено в значение ‚поднос‘. Има я обаче в Тихонравовия дамаскин:

Дискоѣ, гр. δίσκος ‘1. Плоско блюдо, поднос. Срезн; 2. Спортна игра, мятане на тежък предмет. И имаха законъ и играяха тамо петъ игри. една игра да се надбръзувать ... третѱа дискоѣ, сирѣчь да фрѣлять камикъ РКБЕНО. Нвб. дискос.

Микл привежда наименованието днскѣ/ днскоѣ, без обаче да отбелязва значението на думата.

Рнскатн/ рнстатн, -аѣж, -аѣшн *несв.* Бягам, скачам. Скоро рнщѣщаго Изб1073г. Ходѣ н рнща Деян3:8 *Ап XIVв.* Гр. ἄλλομαι.

Рнстаннѣ, -нѣ *ср.* Бягане, бяг. Якы нѣкыниѣ движеньемъ ...вспрестаннѣемъ кѣ своему коньцоу кѣждо настѣ таннымъ рнстаннѣемъ прѣспѣваемъ *Пчела*. Гр. δρόμος.

За мястото, където се провеждат атлетическите надбягвания, са документирани едно заимствано и едно домашно наименование:

Стаднѣ, -нѣ *ср.* Стадион. Текоуѣен въ стаднѣ едниѣ же прѣимлетъ вравнѣю 1Кор9:24 *Ап. от 1220 г.*

Натрѣжннѣ, -нѣ *ср.* Поприще¹⁰ за бягане, стадион.¹¹ *ЙоЗлАнтXIVв.* Гр. σκάμμα.

Във връзка с конните състезания са засвидетелствани синоними от двете словообразователни гнезда – деривати на основите -тѣк-/-тѣу-/-так-/-тѣк- и -рнст-/-рнск-, съпроводени със съответни уточняващи думи:

Оутакатн сѣ, -аѣж сѣ, -аѣшн сѣ *несв.* Състезавам се в бягане с колесници. Оутакающнхъ сѣ на колесннцахъ *ЙоЛествXIVв.* Оутакають сѣ на колесннцахъ *ЙоЕШ.* Гр. ποδοδαινεῖν.

Оутѣканнѣ, -а *ср.* Надбягване. Оутѣканнѣ коньско *ГрНазXIVв.* Гр. ἵπποδρομία.

Таканнѣ, -а *ср.* Колесничьное таканнѣ *Супр.*

Оурнстатн сѣ, -щѣ сѣ, -стншн сѣ *св.* Състезавам се. *ЗлатоструйXIVв.*

Оурнсканнѣ/ оурнстаннѣ, -а *ср.* Надбягване. Коньское оурнсканнѣ *РязКрм.* На колесннцахъ оурнсканнѣ творѣ *РязКрм.* Не подобаетъ мннхоу на оурнстаннѣ коньное въсходнѣн. *ЕфрКрм.* Гр. ἐν ἵπποδρομίᾳς. Никакоже оуко въ прѣдѣлежащага дни коньнага оурнстаннѣ да не воудоутъ *ЕфрКрм.* Оуоузнхъ н пѣшнхъ оурнстаннѣ *ХронЙоМал.*

Засвидетелствано е също образуваното чрез композиция название конернстательство:

Конернстательство, -а *ср.* Надбягване с коне. ...весь градъ на конернстательство тѣуаше *ЙоЗлПрА.*¹²

За място, на което се провеждат надбягвания с коне, са документирани една заемка в различни дублетни облици и няколко домашни наименования, между които симплекс, композит и едно словосъчетание:

Нподроумнѣ/ подроумнѣ, -нѣ *ср.* Хиподром. Сѣвнростъ лѣ лѣ при томъ мжуенъ вьсть галеонднстѣ, Оуригеновъ ѡцѣ, нподроумнѣ византна съврѣшн *Изб1073г.*

Нподроумъ/ подроумъ, -а *ср.* Хиподром. *ХронГАм.* Произв. Подроумьникъ, -а *м.* Обичащ конните състезания, състезател. По данни на Срезн в късни паметници.

Коньщнца, -ѣ *ж.* Хиподром. *ХронГАм.*

Кон/ѣ/рнсталнщѣ, -а *ср.* Хиподром.

¹⁰ Терминът поприще, -а *ср.* е засвидетелстван в старите писмени паметници единствено със значението 'мярка за дължина, миля стадий'. Значението 'място за надбягвания, стадион' не е регистрирано в палеославистичните лексикографски справочници. Етимологично се извежда от стб. перж 'вървя, отивам, ида; тръгвам, минавам, преминавам', праслав. **prъr-* 'движа се, бягам околоръст; обвивам, навивам, омотавам; обръщам'. БЕР V, 526.

¹¹ Речниците документират и думата въложнѣ, -а *ср.* със значение 'поприще, стадий' (като мерна единица).

¹² Димитров 2015: 504.

Пѣтъ конетевѣнь Хиподром. ...на поутѣ ... конетевѣнь СЗ /Бт35:19 по ркп. XIVв./
Гр. τοῦ ἵπποδρόμου.

В летописите присѣства и заемката олимпиада, -ы жс. Олимпиада, четиригодишен период между поредни олимпийски игри. *ИнЛ*. Гр. ὀλυμπιάς.

С цирковите зрелища, устройвани в Рим, се свързват думите, засвидетелствани в *Мъчение на мѣца Текла*:

Звѣрвобореннѣ, -ня ср. Борба със зверове. На звѣрвобореннѣ вѣдоу. Гр. θηριομαχείων.

и

Звѣрвоборнца, -а жс. Лице от женски пол, което се бори със зверове. Вѣдоу звѣрвоборнцоу. Гр. θηριομάχος.

Ще посоча също образната употреба на глагола съплѣтати сѧ в подобни контексти:

Съплѣтати сѧ, -аѣж, -аѣшн св./несв. Встъпвам в борба. Плътно съ вѣсплътънымъ съплѣтающеся и ннзложнша того на земли мужьскы *Мин1096г*. Съ звѣрьми же съплѣтаеся и съконьуаеми мѣчьми *Мин1096г*. Врага видима съплѣтае сѧ бѣжнѣ помощѣ невидимо посовѣноу сътажае *Мин1096г*.

За „награда“ на Олимпийските игри в Древна Гърция се давал венец от дива маслина - маслица днѣвѣа олимпѣскаѧ, гр. κότινος ὀλυμπικός.

Широката употреба на мотива намира отражение в развитата словообразователна парадигма на мотивиращото съществително вѣнѣць:

Вѣнѣць, -а м. Венец. Ёдинѣмъ же вѣнѣцемъ правѣды ооукрасиша сѧ Супр. Срв. също в късни: Награда соугоукаго тѣ радн вѣнѣца, егоже по вѣскресеннѣ хрнстовѣ вѣспрннмѣшн *КирТур*. Принѣша вѣнѣца отъ гѧ бѧ *НовгЛ*. И самѣ же вѣдѣка гѣ нѣтъ хѣ срѣте ѧ съ вон англѣскимѣ, вѣнѣца побѣдѣнымѣ вѣнѣцн *НестБорГл*. Гр. βραβεῖον.

Освен него в средновековните писмени паметници са засвидетелствани:

✓ отименните глаголи:

Вѣнѣвати/ вѣнѣцати, -аѣж, -аѣшн св./несв. Награждавам с венец, увенчавам. Вѣнѣванѣ ѧвншнѣ вышѣннѣ нѣлѣмѣ *ПандАнтXIV*. Гр. στεφανοφόρος.

Вѣнѣвати сѧ, -аѣж, -аѣшн св./несв. Получавам награда, Дѣша една вѣнѣваетъ сѧ *ЙоЕБ*.

Вѣнѣватѣ, -аѣж, -аѣшн несв. Награждавам с венец, увенчавам. Доблѣствоуѣщнхъ вѣнѣваетъ *КирИерусXIV*. Гр. στεφανόω.

Вѣнѣватѣ сѧ, -аѣж сѧ, -аѣшн сѧ несв. Една дѣша да вѣнѣвается *Изб1073г*.

✓ имена на лица:

Вѣнѣватель, -ѧ м. Който поставя венец, наградител. Вѣнѣватель ѧвн сѧ вѣседованн *МинЮлиXIVв*.

Вѣнѣвѣннѣ, -а м. Увенчан, награден с венец. Вѣнѣвѣннѣ бѣжн *МинПутXIV*. Дннѣтрнѣ поустнѣмѣ ...вѣнѣвѣннѣ въ моуѣеннѣхъ *Стихирар XIV*. Гр. στεφανοφόρος.

Вѣнѣвѣннѣ, -а жс. *Стихирар XIV*.

✓ адективиран партицип:

Вѣнѣвѣнѣ, -ын прич.-прил. Увенчан, награден с венец. Яще вѣнѣвѣнѣ быти желеми *ПандАнтXIV*. Гр. στεφανίτης.

Редом с вѣнѣцъ се среща, макар и рядко, и заемката *вравнѣ*, -ѣ жс. Награда. Текоуѣен въ стадне еднѣнъ же прѣимлетъ вравнѣю 1Кор9:24 *Ап. от 1220 г.*

Лексика, свързана с театралните представления

От празниците, посветени на бог Дионис – Големите Дионисии и Ленеите – в антична Гърция се заражда театърът. Част от тържествата са поетическите състезания и драматическите спектакли. Трагедии се поставят още от самото учредяване на празниците – 534 пр.н.е., а към 488-486 пр.н.е. се включват и комедии. Представленията имат характер на масови зрелища и са предназначени за многобройна публика. През епохата на християнството светите отци осъждали театралните спектакли, на които се представяли митологични сюжети и персонажи – основно бог Дионис и неговата свита от вакхани и вакханки, силени и сатири. Участието в такива мероприятия било заклеймявано като развратно деяние. Отрицателното отношение на Църквата е разбираемо, като се има предвид оргиастичният характер на представленията, съпровождани от сексуални изстъпления с obscenно поведение и говорене и неумерена употреба на голямо количество неразредено вино, което е напълно логично като се има предвид, че Дионис е бог на виното и винарството.

В преводните старобългарски писмени паметници са засвидетелствани немалък брой термини от разглежданото тук лексико-семантично обединение. На първо място ще отбележа думите от словообразователното гнездо, обединяващо думите от основа - нгр- с първично смислово ядро на мотивиращата основа „движи се, немирувам, палувам, лудувам“. То включва:

✓ мотивиращ глагол + отглаголно съществително

Нгратн, -ѣж, -ѣжшн *несв.* 1. Скачам, играя. Ягньцн нграють *ГрНазТкXIVв.* На трѣжнѣн отрочѣннѣн нгражѣннѣн *ГрНазXIVв.* 2. Забавлявам се. Гѣн, не посѣдѣхъ съ сѣннѣн нгражѣннѣн *ПандАнтXIVв.* 3. Шегувам се, надсмивам се. Нже бѣ радн нграють собою ЖитАндрЮр. Къждо на братъ свон нграють *НиконПанд.* Гр. παίζω, катаπαίζω.

Нграннѣ, -нѣ *ср.* Скачане, забавление; шегуване, надсмиване. Нграннѣ н вѣхвованнѣ *ГрНазXIVв.* Гр. παίζω.

✓ конверсиви:

Нгръ, -н *жс.* Игра. Яще на нгръ позовѣтъ то не потѣнсе *ГрНазXIVв.* Не въ нгрѣхъ веселн, а въ наказаннѣхъ дрѣселн *ЕфрСир.* Гр. παίζω, κώμη.

Нгра, -ѣ *жс.* Игра. Дѣвола мѣдрованнѣ, юже юсть ... пѣнѣства, нгры, скрѣна, жродословнѣ, смѣхъ *ПандАнтXIVв.* Гр. παίζω.

✓ имена на деятели:

Нгрѣннѣ, -ѣ *м.* Нгрѣннѣн еретнѣн же нѣн елннн *ЕфрКрм.* Лат. histrio.

Нгрѣцъ, -ѣ *м.* Нгрѣца н глагольца ... не подобаетъ ... поставлѣтн епѣпа *НовзКрм.* Нгрѣцъ вѣстоудѣннѣ. Не воудн кѣщѣннѣ, нн нгрѣцъ, нн срамословнѣннѣ. Не прѣносн прѣноса нн отъ волхва н потворнѣннѣ н нгрѣца

✓ nomina loci & concreta:

Нгрѣнѣ, -ѣ *ср.* 1. Място за игра. Цѣркѣн стоѣтъ зарастѣше, а нгрѣнѣ оутлачѣны грѣхѣннѣн пѣсаннн *Златоструй XIVв.* Боуе слово, срамословнѣ...еже въ прѣоу...н на нгрѣнѣхъ, н на оулицѣхъ *КирТур.* Дѣла оставѣше, съвѣраютьсѣ на нгрѣнѣхъ. 2. Забава, зрелище. Бѣсовьскаѣ нгрѣнѣ. Лат. ludus.

Нгръннще, -а *ср.* Сцена. Гр. σκηνή.

Нгралнще, -а *ср.* 1. Место за игра. На нгралнщн прѣвоудете до полоудне *ЙоЗлXIVв.* 2. Забава, зрелище. Дѣтльмъ высть нгралнще *Ирм. ок. 1250.* Гр. παίγνιον. Лат. ludus.

Нграньннца, -а *ж.* Творатице сквернаа она нграннца *ГригЦамбл.*

✓ относително прилагателно:

Нгралнъ, -ын *прил.* Се тн н словесъ поутъ, н пострадаа, не маслнца днвннѣ олимпскага нн павлока братнѣ нгралнага *ГрНазТкXIVв.* Гр. παίγνιος.

Отрицателната конотация на думите от разглежданото словообразователно гнездо в средновековните християнски текстове личи по характерното им словесно окръжение. Игрите се успоредяват с такива действия като пѣанства, скверны, скрѣни¹³, жродословнѣ, владѣннѣ. Характерни епитети, с които се свързват, са вѣсовьскыѣ, проровьныѣ, злыѣ, неприязньны, владьныѣ. Техни субекти са езичниците, неистовстващите и децата, които също са били смятани за особено податливи на тъмните сили, а също и неразумни стихии като морето. Неслучайно други семантични разклонения на думите от основа -нгр- ги свързват с инструменталната музика и танците, от незапомнени времена възникнали във връзка с езическите култове.

Тук се числят и думите от мотивираща основа -глоум- с първично значение ,шумно веселие, забава, закачка, забрава‘ (БЕР 1:252):

Глоумнтн сѣ, -мѣж сѣ, -мншн сѣ *несв.* Забавлявам се, веселя се. Рѣшѣ злнн: нѣсть зѣла юже глоумнтн сѣ: что бо пакостѣтъ гоуслн н проуча свнрѣлн; ннкакоже глоумнтн сѣ хрнстнѣноу *НиконПанд.* Гр. λωρίσθῆναι.

Глоумленнѣ, -нѣ *ср.* Забава, веселие. Глоумленнѣ н владѣннѣ *ГрНазXIв.* Нграннѣ, вѣсовьскага пѣннѣ н владьнааго глоумленнѣ.

Глоумъ, -а *м.* Шум, сцена, забава. Пндохъ въ лакедемонъ, да навѣкноу вѣщн съвокоупленнѣ н разлоученнѣ, н глоумомъ лоукавыхъ н воунхъ нсповѣданнн, вѣлшебноу прнѣхъ отъ фрнѣтъ хытросѣ *ПокаянКипр.* Бываетъ оубо глоумъ отъ празннн оумоу ннпмыслиащю о добрыхъ дѣлѣхъ *УстКрм.* Гр. θυμέλη.

Глоумьць, -а *м.* Актьор. Нгрьца н глоумьца ...не подобаетъпоставлатн еппа. *НовгКрм.* Гр. σκηνικός.

Като преводен еквивалент на гр. термини μῖμος и σκηνικός в славянските преводи се среща и думата скомрахъ, -а *м.*: Скомрахъ вѣше въ градѣ тарьскѣ *ПатСинXIв.* Сотона ѿлыкы врагы боу сътворѣють, всѣакынн лѣстьнн прѣвавлѣа ны отъ бѣ, троубанн н скомрахы н ннѣмн нгрѣмн *Златоструй XIIв.* Нже о коннхъ н о скомрасѣхъ н о поустыхъ повѣстехъ, то нн ставѣатсѣ глѣюще *Златоструй XIIв.* Васнль стрѣпѣтнвѣ н скверннтель зѣлѣ, съ скомрахы нгрѣць вестоудьнын *ЖитНиѣ.* Творнтн нгры скомрашьскыѣ н скоукольныѣ н вѣхъ ворнн сноузынхъ н пѣшнхъ оуристаннн *ХронЙоМал.* Гр. Ἀγῶνας ἀκροαμάτων καὶ θυμέλικῶν, σκηνικῶν πάντων καὶ ἀθλητῶν καὶ ἱπλικὸν ἀγῶνα. Произв. скомрашьскъ, -ын *прил.*, скомрашьскы *нар.*, скомрашьство, -а *ср.*

¹³ Скрѣнь, -н *ж.* - Шега, закачане. Гр. εὐτραπέλια. Други думи в гнездото: скрѣн(ь)нвѣ ,лекомислен‘ *ПандАнтXIв.* (Пр.17:20); скрѣновати, -оуѣж, -оуѣшн ,пустословѣ‘ *УстКрм*; скрѣнованнѣ, -нѣ *ср.* ,шега, сквернословие‘ *ПандАнтXIв.*

Терминът *μῦθος* се предава и със съществителното *μῦθος*, -а м.: *Въсѣде отъмѣтаѣтъ ... съборъ ꙗзыкъ μῦθος* *ЕфрКрм*.

С пример от *ЕфрКрм* Срезн отбелязва и съществителното *μῦθος*, -а м. ,сатирик‘ в съчетанието *μῦθος* *μῦθος* ,сатирични маски‘, гр. *προσωπεῖα σατυρικά*, а от *НиконПанд* ексерпира синонимния на нграти глагол *μῦθος*, -оуѣж, -оуѣши *несв*. Нграти нли *μῦθος* *μῦθος* *μῦθος* н *μῦθος* *μῦθος* н *μῦθος* *μῦθος*. Вер. се касае за грешка в словораздела - *μῦθος* н *μῦθος*, сегментирано като нли *μῦθος*. Респ. също и *μῦθος* може да се реконструира като *μῦθος*, -а м. ,който пее в хор, хорист; празнуващ; актьор, участник в драматичен хор‘ (срв. разночетенето в приведения по-горе контекст по *НовгКрм* 1280г. - *μῦθος* *μῦθος* н *μῦθος*.¹⁴) - две думи, мотивирани от съществителното *μῦθος*, -а м. със значение ,число, група; група певци, хор; хорово пеене‘.

За назоваване на лице, което играе в представление се използва и думата *μῦθος*, -а м. ,актьор‘, *букв.* ,човек с маска‘, откъдето се развива и прен. значение ,лицемер‘: *Уѣто мѣ нскоушаѣте μῦθος* *ПандАнтХІв*. Във връзка с нейната мотивация се намира съществителното *μῦθος*, -на *ср.* ,маска‘: *Ннкоѣмоу же моуѣѣн въ женскоуоу одеждоу облауѣнѣсѣ ...достонно нн въ μῦθος* *μῦθος* *ЕфрКрм*. Впрочем самата дума *μῦθος*, която лежи в основата на тези деривати, също може да се използва в значение на ,маска‘. Вж., например, пасажа от *НовгКрм* *μῦθος*, нн *μῦθος* же *μῦθος* *μῦθος* въ *μῦθος* *μῦθος* на *μῦθος*, нн *μῦθος*, нн *μῦθος*, където терминът ,сатирична маска‘ се превежда с *μῦθος* *μῦθος*.

Наименованието *μῦθος* е преводен еквивалент на гр. *ὑποκριτής*, заимствано пряко в евангелията с метафоричната си семантика. Вж. *Мт6:2, 23:13, 24:51 Мар Зогр Ас Сав* (СтбР 2: 1292).

В Диалозите на Псевдо-Кесарий като превод на *ὑποκριτής* се посочват още думите *μῦθος*, който играе роля, преструва се, актьор‘ 220, 425 и *μῦθος* 109, 91; 109, 96.¹⁵ Последната развива богато словообразователно гнездо, включващо освен гореупоменатото име на лице също и:

✓ глагола *μῦθος* *μῦθος* /*сѣ*/ ,преструвам се, симулирам; лъжа‘, гр. *ὑποκρίεσθαι* (регистриран в *ПандАнтХІв*, *ГрНазХІв*. и другаде);

✓ отвлечените съществителни *μῦθος*, -на *ср.* (документирано в *ЕфрКрм*, *ПандАнтХІв*. и пр.) и *μῦθος*, -а *ср.* (регистрирано в *Златоструй ХІв*.) със значение ,актьорство, преструвка, симулиране, притворство‘, гр. *ὑπόκρισις*;

✓ прилагателното *μῦθος*, ироничен; притворен‘, гр. *εἰρωνικός* (отбелязано в *Изб1073г.*, *Сб1076г.*) и наречието *μῦθος*, с насмешка, иронично‘, гр. *εἰρωνικῶς* (*ТеодоритТкПс* 49:11).

¹⁴ Вж. също и др. думи от гнездото с положителна конотация - предимно за хор от ангели, светии или богомолци: *μῦθος* ,празнувам ,тържествувам‘, *μῦθος* ,ликуване‘, *μῦθος* и *μῦθος* ,съвместно ликувам‘, *μῦθος* ,лик, сонм‘, *μῦθος* ,участник в песнопение‘.

¹⁵ Милтенов 2006: 254.

Татяна Илиева

✓ *nomen agentis*:

Позоратан, -та м. Зрител. Отърницаемъ же прѣподобъныиѣмъ ѿпомъ ... играющимъ позоратанѣмъ кывати *ЕфрКрм*. Гр. θεατής, θεωρατής.

✓ признакови думи:

Позорьнѣ, ын прил. Зрелищен, театрален. Пласанна позорьна *ГрНазХІв*. Гр. θεατρικός.

Позорьнѣ нар. Открито, на показ. *ГрНазХІв*. Гр. θεατρικῶς.

Позоратанскѣ, ын прил. В съчетанието кѣща позоратанска ,театър‘ (в др. ркп. позорьнѣната) *НиконПанд*.

Като преводен еквивалент на гр. θέατρον в *ЗлатоструйХІв*. е засвидетелствано и съществителното трѣзньнѣ, -а ср. (Ѣще во трѣзньнѣ състонѣса сего свѣта), а в *ЕфрКрм* пряката заемка скниина, -ѣ жс. (Пласанн прѣдѣ скниинами не творити).

От наименованията на драматическите жанрове в преводните паметниците е документиран композитът козлогласованнѣ, -нѣ ср., калка на гр. τραγῳδία ,песен на козлите, трагедия‘, регистрирано в Апостола и като превод на κῶμος ‘весела, пианска процесия’: Не козлогласованнѣ н пианствы, любоуѣаннѣ Римл 13:13 *Ен*. Козлогласованнѣ непѣщюуѣтѣса *ГрНазХІв*. Хотѣ нхѣ козлогласованнѣмъ ованѣти вѣдоу Рим11:21 *АпТк*. Срв. също и примера у Срезн, ексцерпиран от късен руски паметник Подоваѣтъ праздъновати день рождества великаго ноана прѣдтеуи вѣчностѣ н цѣломоудри, доуховнѣ вѣ молнѣвахѣ н вѣ пощеннѣхѣ н вѣ братолюбнѣ, не козлогласованнѣмъ н пианствомѣ *Посл. иг. Памф*.

Документирано е и заимстваното прилагателно трагнѣ ,трагически‘: Творьна нли трагнка гранѣса Атанасий Александрийски. Гр. ποιητικοὺς καὶ κόσμοις ἢ τραγικοὺς.

Засвидетелствани са и имената на някои от прочутите елински драматурзи:

О нен же кощюноу рече воувропндн *ХронЙоМал*.

Лексика, свързана с античната философия

Към нематериалното културно наследство от Античността се отнася и философията, която полага началото на научната мисъл. Голяма част от познанията си за древните философски учения днес дължим на свидетелствата за тях в произведенията на св. Отци, независимо от резервите и предубедеността, с която християнските писатели са се отнасяли към старогръцките и римските мислители. Чрез средновековните преводи на патристическите съчинения на славянски език *Slavia orthodoxa* се приобщава към постиженията на античната философия.

В старобългарските писмени паметници са засвидетелствани немалък брой думи – названия на реалии и термини от областта на античната философия. От различните общи наименования за гр. φιλοσοφία, в текстовете на първо място ще отбележа пряката заемка:

Философия, -ѣ жс. Икоже пчелоу видниѣ по всѣмъ садоу н зельемъ лѣтающе, отъ кождо нхѣ полезнаа прнѣмлюще, такоже н оуноши оуѣащѣса философнѣ н на высотю мѣдрѣстю хотѣще вѣзнѣти н отъвсюдоу лоуѣшаа свѣрають *Пчела*. Философию прѣнтн *ЖитТеодСтуд*.

Редом с нея са документиран и отнасящите се помежду си като словообразователни дублети калки:

Любомѣдрнѣ, -нѣ *ср.* Любомѣдрнѣ оуставѣ *ПандантXIV*. Стронное любомѣдрнѣ *ЖитТеодСтуд*.

Любомѣдрѣство, -а *ср.* Любомѣдрѣства доушѣнаго *ЙозлАнтXVIв*.

Мѣдролоубнѣ, -нѣ *ср.* Бндѣ ли мѣдролоубнѣ *ЗлатоструйXIIIв*. – с разместване местата на компонентите на словосложението.

Като преводен еквивалент на гр. φιλοσοφία в *ГрНазXIV*. е засвидетелствано и словосъчетанието лювъзна прѣмѣдростѣ (Спѣюща на лювъзнѣ прѣмѣдростѣ).

Със значение ‚философия, мъдрост‘ в паметниците се употребява още съществителното хытросѣ, -н *жс.*, възхождащо към основа -хыт-/хыщ-/хвѣт-, което се отличава като цяло с по-обща семантика ‚всякакво умение, наука, изкуство‘. Блюдѣте егда кто вы юсть крадовадѣ хытросѣниж Кол2:8 *АнXVIв*. Гр. ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς φιλοσοφίας.

В *Изб1073г.* на истинската мъдрост на Божиите писания се противопоставя елинското мъдруване (оухыщреннѣ, -нѣ *ср.*): Соломонѣ истинноу ю мѣдростѣ н оученнѣ оучитѣ, да не коупно нмѣннемѣ мѣдростѣныниѣ въ оухыщреннѣ елинѣска н въ ереш нѣкто въпадѣтъ *Изб1073г.*

За ‚човек, който се занимава с философия‘, гр. φιλόσοφος или σοφιστής, в средновековните славянски преводи се използват пряката заемка философѣ и нейните калки мѣдролоубѣцѣ и любомѣдрѣцѣ:

Философѣ, -а *м.* Философѣ въ философѣхѣ *ГрНазXIV*. Кѣто нсповѣстѣ мѣсрднѣ бѣжнѣ, се бо не нзбра отѣ прѣмѣдринѣхѣ философѣ, ни отѣ властелниѣ градѣ пастоуѣа н оучителѣа ннокынѣхѣ, нѣ да о сѣмѣ прославнѣтѣся нмѣ гнѣ, тако гроуѣтъ сы н невѣжа, прѣмѣдрѣнѣ философѣ гавнѣса *НестЖитТеод*.

Мѣдролоубѣцѣ, -а *м.* Кажѣтѣся мѣдролоубѣцѣ кыкоу нмын на чѣлѣ *ЗлатоструйXIIIв*.

Любомѣдрѣцѣ, -а *м.* *Дионтра*.

Със значение ‚философ, мъдрец‘ в паметниците се употребяват още прилагателното мѣдрѣ, -ын и съществителното мѣдрѣцѣ, -а *м.*, възхождащи към прасл., които се отличават като цяло с по-обща семантика¹⁶. В *Зогр.-лл.* 2а 11сл. античните мислители са наречени вънѣшынн хытрѣцн, за разлика от християнските богослови: Иѣко н вънѣшынн хытрѣцн рѣвѣноуѣтѣтъ тѣуѣно нмѣ оуиѣжштнниѣ хытрѣцѣмѣ въ потѣпѣ пѣра съ нмын въздвнжштѣ. Вж. също вънѣшынн философн оуставы члѣѣска гавлаюѣе вѣщаваю в *ХронГАм*, както и вънѣшыннѣ философнѣ пак там.

Към разглежданата тематична група принадлежат също:

✓ три прилагателни с изразена семантична диференциация – образуваното от заимстваната основа се употребява като относително, а двете калки – като качествени определения:

Философѣскѣ, -ын *прил.* 1. Който се отнася до философия или философ, философски. Философѣскоу хытросѣ нмоуѣе *ПовВрЛ*. Философѣска мѣдрѣшѣпераннѣ ннзложѣ простынѣхѣ оуѣеннѣ *МинПутXIV*. 2. Богословски. Философѣскѣхѣ догмѣтѣ снѣа кроткынѣхѣ ороуѣжнѣ бывѣѣтъ *Пчѣла*.

¹⁶ Вж. семантичния анализ на думата у Христова-Шомова 2016: 59.

Анаксархъ, -а м. Анаксарх.²² Тон ли сократъ и аристотелъ и анаксархъ и прочии велнчаахъ са ниже и философия и правдъ и тръпѣние любвяхоу *Супр.*

Антистенъ, -а м. Антистен.²³ Вндѣвъ антистена въ схолни оучение продолжнѣша и рече: не вѣсте ли, ако мѣра словоу естъ не нже глеть, но нже слышнѣ Пчела. Гр. σχολή.

Сократъ, -а м. Сократ.²⁴ То ли ти сж риторѣства, то ли сжтъ твои книги. тѣхъ сократъ отъ аѳинен не пострада. *Супр.*

Платонъ, -а м. Платон.²⁵ Произв. Платоновъ ни платоновыхъ, ни аристотелевыхъ вѣсѣдъ не стажа..., ни хитрорѣкни не навикохъ *ЖитСтефПерм.*

*Аристотель, -а м. Аристотел.²⁶ Произв. Аристотельскъ и Аристотелевъ прил. Аристотелов. *ЕфрКрм.*

Θαλιν, -а м. Талес.²⁷ *КонстПреслПрАр.* Гр. Θάλης.

✓ названия на последователи на философски учения:

Πηφαγόριαι, -ъ / пифагаране, -ъ / пифагорни, -ни м. Пифагорейци. *ЕфрКрм.* Гр. Πυθαγόριοι, Πυθαγόρικοι. Лат. pythagorei.²⁸

Ходнльницн, -къ м. Перипатетици. *ЕфрКрм.*²⁹

²² Анаксарх е гръцки философ по времето на Александър Велики, последовател на Демокрит.

²³ Антистен (на старогръцки: *Ἀντισθένης*, ок. 445 пр.н.е., † ок. 365 пр.н.е.) е древногръцки философ, основоположник на кинизма. Бил символ на „унижените и оскърбените“ в Атина. Носел прост плащ, не се подстригвал, имал дълга брада, ходел бос.

²⁴ Сократ (на гръцки: *Σωκράτης*, 469 пр.н.е. – 399 пр.н.е.) е древногръцки философ, един от най-важните символи на западната философска традиция. Чрез проучвания и задаване на въпроси той създава нов клон на философията, която дотогава е ограничена от рамките на теориите за природата, отнасящ се до морала и моралното образование. Този нов аспект на философската наука се нарича етика (от гр. ἦθος ‘характерното за отделния човек, това, което го различава от другите и му придава индивидуални черти’. За Сократ моралното развитие е най-важната човешка задача. За него философията не е само сбор учения и догми, а и начин на живот.

²⁵ Платон (на гръцки: *Πλάτων*) е древногръцки философ, математик, ученик на Сократ, автор на философски диалози и основател на Атинската академия, която е първата институция за висше образование в Западния свят. Наред със своя учител Сократ и с ученика си Аристотел Платон поставя основите на западната философия и наука. Платон е новатор в областта на писмения диалог и диалектичните форми в областта на философията, които се счита, че са създадени от него. Основател е най-вероятно и на западната политическа философия, с неговите диалози „Република“ и „Законо“, осигуряващи едни от най-ранните съществуващи тълкувания на политически въпроси от философска гледна точка.

²⁶ Аристотел (на старогръцки: *Ἀριστοτέλης*) е древногръцки философ и учен, един от най-големите гении на Античността и е наричан „баща на науката“. Ученик на Платон и учител на Александър Македонски, Аристотел е сред малкото личности в историята, изследвали почти всяка тема, достъпна за съответната епоха. В науката той изучава анатомия, астрономия, география, геология, зоология, метеорология и физика. Във философията той пише за естетика, етика, икономика, метафизика, политика, психология, реторика и теология. Занимава се още с образование, чуждоземни обичаи, литература и поезия. Съчиненията му са на практика енциклопедия на древногръцкото познание.

²⁷ Талес от Милет е древногръцки философ, смятан за първия философ в гръцката традиция. Той основава Милетската школа, с което поставя началото на европейската наука. Смятан е за първият от седемте мъдреци на Гърция.

²⁸ Пифагорейската школа се счита за първата организирана философска школа. Последователите на Пифагор са спазвали строги предписания, свързани с начина на живот и поведение. Школата няма ярко изяви индивидуални представители, защото учениците на Пифагор са изповядвали неговите виждания. Поради тази причина е невъзможно да говорим поотделно за вижданията на Пифагор и неговите последователи пифагорейците. Школата се занимава основно с проблемите на космологията, а хармонията е описана чрез математически прийоми.

Платоннци, -кѣ м. Платоници, последователи на Платон. *ЕфрКрм.*³⁰

Епнкоуртанѣ, -ѣ м. Епикурейци. *ЕфрКрм.* Вж. също в Шишатовация апостол епнкоурни, -ни м. Елнны, глаголемы епнкоурн *Ап* /Деяния17:18/. Гр. ἐπικούρειοι.³¹

Коуници, -кѣ м. Циници. *ЕфрКрм.* Гр. κυνικοί.³²

Стоици, -кѣ м. Стоици. *КонстПреслПрАр.* Гр. стоικοί.

Лексика, свързана с реториката и изкуството на красноречието

Към нематериалното културно наследство от Античността се отнася и реториката, тясно свързана с развитието на политическото и съдебното красноречие в Древна Гърция, където с установяването на демокрацията и демократичните институции през 510 г. пр.Хр. възниква необходимостта от практикуване на публичното говорене. Достигнала разцвет и в Римското общество, тя бива унаследена и в средновековната европейска цивилизация като едно от трите свободни изкуства наречени *trivium*³³, редом с диалектиката и граматиката.

В старобългарските писмени паметници са засвидетелствани немалък брой думи – названия на реални и термини от областта на античната реторика. На първо място ще отбележа преките заемки *рнторѣ* и *рнторнкнѣ*:

Рнторѣ, -а м. Оратор. *Рнторн оучатьсѣ законѣнѣ рѣкн ꙗлатн Пчела.* Гр. ῥήτωρ.

Рнторнкнѣ, -ѣ ж. Елнноѣ же достѣсѣ грамотнкнѣ и рнторнкнѣ *ЖитСтефПерм.* Гр. ῥητορική (sc. τέχνη).

Вж. също образуваните от съответната чужда основа деривати със стб. словообразователни средства *рнторѣство* и *рнторѣскѣ*:

Рнторѣство, -а ср. Риторика, красноречие, ораторско изкуство. *Онѣ же кѣ нелюѣ, то лн тн сж рнторѣства, то лн сжтѣ кннгы тѣхѣ сократѣ отѣ аѣннен не пострада Супр.*

Рнторѣскѣ, -ын прил. Ораторски. Плетеннѣ рнторѣска *ОктоихXIIIв.* Ии рнторѣскымѣ, ни философскымѣ оученнемѣ оучнтн сѣ *ХронГам.*

Калки на гр. ῥήτωρ се явяват съществителните *рѣкѣннкѣ* и *глагольннкѣ*:

²⁹ Перипатетици, философска школа в Древна Гърция, чийто основател е Аристотел. Нарича се още *Λύκειον*, латинското произношение е *Лицей*.

³⁰ Платонизмът е философията на Платон и други философски доктрини, считани за нейни производни. Една от основните концепции на платонизма е теорията за формите или идеите, според която предметите в реалността са само несвършено отражение на истинската си нематериална същност.

³¹ Епикурейството е философска школа, основана около 307 г. пр.н.е. върху ученията на Епикур (IV-III в. пр. Хр.). Епикур е атомист и материалист, който вярвал, че най-голямото благо се състои в търсенето на умерени удоволствия, с цел постигането на състояние на спокойствие и освобождаване от страха (*ἀταρξία*), както и на отсъствие на телесна болка (*ἄπνοια*) чрез познаване на механизмите на света и границите на човешките желания. Съчетанието на тези две състояния би трябвало да доведе до най-висшата форма на щастието.

³² Киниците (гръцки: Κυνικοί, латински: Cynici, от *Κυνόσαυρες* (Киносарг), хълм в Атина, и, по-нататък, от куче *κύων*, *κυνός*) са антични философи, прочули се със своите критики към обществените норми и ценности. Тяхното название по-късно става нарицателно (на български: "циник"). За основател на школата се счита Антистен (IV в.пр. Хр.). Най-известен неин представител е Диоген от Синопа, с чието име са свързват множество анекдоти.

³³ Първото описание на тривиума (без употреба на самия термин, който възниква през Каролингското възраждане) като съвкупност от науки (*disciplinae*) било дадено в IV в. от Блажения Августин в трактата «За реда» (*De ordine*, 386 г.).

Рѣчьникъ, -а м. ,оратор‘. Сѣвъѣдѣтельствоваше рѣчьникъ градьнын МинЧетАнр /МъчТеод/.

Глагольникъ, -а м. Глагольници нѣцини соуци и нескъказаныхъ сповѣстьници велнчства невеснаго. ХронГам. Гр. ῥήτωρ.

Към разглежданата тематична група се отнасят и домашните думи от словообразователното гнездо, обединяващо думите с базова морфема -вѣт-/-вѣщ- и първично смислово ядро на мотивиращата основа ,говоря, казвам‘. Вероятно не без влияние на фонетичната близост с думи от корена *vѣd- в семантичната структура на тези деривати се привнася допълнителна диференциална сема ,знание‘, срв. **вещ** ,знаток‘ срещу **вещая** ,предсказвам, предричам‘, **сѣвет** ,наставление, поучение‘ и др. Гнездото включва:

✓ деятелско име:

Вѣтнн, -а м. Оратор, ретор. Вѣтн въ вѣтъяхъ...ГрНазХІв. Хытросътънын вѣтнн МинЧетФевр /ЖитТеодСтр/. Покрай положителното окачествяване обаче думата често се употребява и с пейоративно значение, визиращо манипулативното използване на изкусната реч, словесното изхитряне на раторите. Вѣтнемъ лжкавство омражняъ еси МинПутХІв. Вѣтнн лютость овлнчнлъ МинМай ХІв.

✓ относително прилагателно:

Вѣтннскъ, -ын прил. Гр. ῥητορικὸς. Вѣтннское мждреглоумене МинПутХІв. Повелѣнню мжунтелевоу поржгала сѧ еси и вѣтннскыхъ оуставнла еси владѣныѧ глаголы когомждраа СтихирХІв. – отново в окръжение с негативно натоварени думи и изрази, като оксиморонния композит мждреглоумене³⁴ или съчетанието владѣныѧ глаголы ,празноловия‘. Като същ. Вѣтннската ср. р. мн. ч. Гр. ῥητορικῶ. Ораторско изкуство. Творнтьннѧ и вѣтннската и хытросътъное нзобретение многыѧ оупразни, нѧмже тоускъ лжа естъ Изб1073г.

✓ абстрактни наименования на отвлечено качество и действие:

Вѣтннство, -а ср. Красноречие. Ни вѣтннство [сѣстоѧтъ сѧ можетъ] кроикъ хытросътънаго ꙗланна Изб1073г. Гр. ῥητορικὴ τέχνη. Лат. eloquentia.

Вѣтннѧ, -ѧ ж. Красноречие. Не велнчание ꙗлъ и рѣчнн вѣтннѧ дѣшоу вѣстъ сѣкроушатн, нѣ сѣмѣрено слово ЖитТеодСтуд.

Нвб. континуанти **вития, витийски, витийство, витиеват** са заети чрез руски ез., в който е настъпила редукция *e > u*. Вследствие на това се наблюдава фонетично, а оттук и семантично сближаване с корена на глагола **вия** и производните му, базирано вероятно на образни аналогии като виене, плетене на речи, може би не без асоциацията и за извъртане на смисъла чрез произнасяне на извъртани, респ. извъртащи, речи.

Засвидетелствани са също образувани чрез словосъчетаване или композиция названия на основата на стб. деривати на хытр-:

Хытрословесънникъ, -а м. Изкусен в речи. Приложити къ повѣстн, такоже обычан нмжтъ хытрословесънницн. По данни на Срезн в късни паметници.

³⁴ мждръ + глаголь ,закачка, шега, несериозно говорене‘.

Срв. и синтактичният аналог на току-що упоменатото сложение **слова хытрыць** в *Супр* (**Не ю научомъ глаголати о завѣстѣ, н ѡзыщи вѣстѣ, н слова хытрыць, н бесѣды оучитель ...нзвѣщати не можѣ зълобы еѡ**).

Хытроуѣчїе, -на *ср.* Изкусна реч, красноречие – нн платоновыхъ, нн аристотелевыхъ **вѣсѣдъ** не стажа..., нн хитроуѣчїа не навыхъ *Жит Стеф Перм.*

Вж. също субстантивния израз **хытростъноуе** глаголанїе ‚изкусно говорене‘ в приведения по-горе пример от *Изб1073г.* (**Нн вѣстѣство [състоѣтъ сѡ можеть]** кромѣ хытростънаго ꙗланїа), както и съответната глаголна синтагма **хытростнѣ** глаголати ‚говоря изкусно‘ в *ГрНазХІв.* (**Дньсь да наоучимъ, а оутрѣ хытростню ꙗлемъ**), гр. *τεχνολογεῖν*.

Освен разгледаните общи наименования в старите писмени паметници са засвидетелствани също имена на гръцки и римски оратори (**Демосѡенъ**³⁵, **Кнкеронъ**³⁶).

През Средновековието от античната реторика се усвоява предимно учението за фигурите и тропите. В превода на трактата **О образѣхъ** на Георги Хировоск³⁷, поместен на л. 127а в *Изб1073г.* са изброени стб. наименования на реторичните фигури и тропи, стб. **образн**, гр. *τρόποι, σχήματα*, а на л. 237в-240г са приведени техните дефиниции, придружени с примери от Библията и стгр. поети: **Творъчѣстнн образн соутъ ꙗз:** **ннословнѣ**³⁸, **прѣводъ**³⁹, **напотрѣбнѣ**⁴⁰, **прнѣтнѣ**⁴¹, **прѣходъноуе**⁴², **възвратъ**⁴³,

³⁵ Демостен (384 пр.н.е., Атина – 322 пр. н. е., Атина) известен древногръцки държавник и оратор. Гр. *Δημοσθένης*.

³⁶ Марк Тулий Цицерон (*Marcus Tullius Cicero*, 106-43 г.пр.н.е.) е прочут римски оратор и държавник. Известен е като най-големия стилистик на латинската проза.

³⁷ Византийски писател, живял между VI и IX в., автор на филологически трудове. Неговият трактат „За тропите“ е написан въз основа на Аристотелевите съчинения *Реторика* и *Поетика*, в които за пръв път са въведени съответните термини. Повече за славянската традиция на съчинението вж. у Гранстрем, Ковтун 1977: 99-108 и Вагнер 1977: 139-152.

³⁸ **Ннословнѣ**, -на *ср.* Алгория, образ, който се създава, като се описва един конкретен предмет, а се подразбира друг. Гр. *ἀλληγορία*. **Ннословнѣ** оубо юсть нно нѣкѣто ꙗлющн, а ннѣ разоумѣ оуказѡщн. В нвб. се употребяват заетият гр. термин и неговата калка **нносказаннѣ**. Вж. в речника на Фр. Миклошич **нносказаннѣ**, -на *ср.* и другите от същото гнездо:

Нносказателнѣ, -ын *прил.* Алгоричен. Гр. *ἀλληγορικός*. int. /Mikl/.

Нносказѡемъ, -ын *прич.* от **нносказати**, -ѡжъ, -ѡешн *несв.* Употребявам алгории, говоря чрез иносказание. Гр. *ἀλληγορέω*. Šiš /Mikl/.

Нноуѣчѣ нар. Иносказателно. Гр. *ἀλληγορικῶς* /Mikl/.

Срв. също у ЙоЕГрам **повѣстѣнъ** ‘иносказателен’ (**Вндъ же нменъ дѣлнтьсѡ въ сѡ: въ первовѣтнѣ, н дѣнствѣно, н повѣстѣно н родѡдѣтнѣ**) и у *ГрНазХІв.* **повѣстѣно** ‘иносказателно’ в превод на гр. *τὸ τοῦ μύθου* (**Безводнѣмъ съхнжтн нн повѣстѣно юже сѣдѣ нсточннѣ мѡунтн сѡ**).

³⁹ **Прѣводъ**, -а *м.* Метафора, преносна употреба на думите и словосъчетанията поради аналогия, сходство, сравнение и др. Гр. *μεταφορά*. **Прѣводъ** же юсть слово отъ нного на нно прѣводнѣ. В нвб. е зает гр. термин.

Вж. също **прѣводнтн**, -ждѣ, -дншн *св.* Извършвам пренос, метафоризирам. **Отъ съдѣшнѣхъ** на **несѣдѣшнѣна** **прѣводнтѣсѡ**.

⁴⁰ **Нпотрѣбнѣ**, -на *ср.* Катахреза, неправилна употреба на думи не в прякото им значение, а извън него, като по този начин се създава мнима метафора, понеже използваната в преносен смисъл дума се приема в прякото ѝ значение. Гр. *κατάχρησις*. **Нпотрѣбнѣ** же юсть югда нѣкого обычаѡ ꙗлетъ сѡ нѣкѣто не съ то нстовѡе. В нвб. е зает гр. термин.

⁴¹ **Прнѣтнѣ**, -на *ср.* Металепсис, вид метонимия, състояща се в замяна на логически предшестващото с последващото го и обратно. Гр. *μετάληψις*. **Прнѣтнѣ** же юсть рѣкѣ прнѣмѡщн подобѡнѣннѡ отъ сѡщѡаго нстовѡе. В нвб. е зает гр. термин.

съприматни⁴⁴, сънатни⁴⁵, именованне⁴⁶, сътворенне⁴⁷, въименомѣстество⁴⁸, отъименне⁴⁹, въсплатословне⁵⁰, окроугословне⁵¹, нестатѣкъ⁵², нздраднѣ⁵³, лнхорѣвнѣ⁵⁴, прнтѣва⁵⁵, прнкладѣ⁵⁶, отѣданнѣ⁵⁷, лнцѣтворнѣ⁵⁸, сълогѣ⁵⁹, поржганнѣ⁶⁰, вндѣ⁶¹, посладословнѣ⁶².

⁴² Прѣходнѣ *субст. ср. ед.* (< прѣходнѣ). Хипербатон, инверсия, разместване на реда на думите в словосъчетанието. Гр. ὑπερβατον. По-надолу, на л. 238в в дефиницията е употребен синонимът прѣстѣпнѣ. Прѣстѣпнѣ же естѣ слово прѣстѣпа отъ прѣваго еже ю по немъ. В нвб. е зает гр. термин.

⁴³ Възвратѣ, -а *м.* Анастрофа, промяна на обичайния словоред без изменение в смисъла гр. ἀναστροφή. Възвратѣ же естѣ слово възвращаа сѧ отъ подѣлежащаго на прѣдѣлежаще, ни еднинѣ же частн словесѣни посрѣдоу подажштн. В нвб. е зает гр. термин.

⁴⁴ Съприматнѣ, -ни *ср.* Синекдоха, вид метонимия, при която цялото се представя от негова част или обратно. Гр. συνεκδοχή. Съприматнѣ же естѣ слово раздѣлаа, а дрюгѣе съ собѣ тавлаа. В нвб. е зает гр. термин.

⁴⁵ Сънатнѣ, -ни *ср.* Силепсис, нарушаване на съгласуването. Гр. σύλληψις. Сънатнѣ же естѣ рѣкѣ еже о едннѣмъ нѣвѣсомъ н дѣвоємъ нлн о мнозѣ обѣштѣ творажштн. В нвб. е зает гр. термин.

⁴⁶ Именованнѣ, -ни *ср.* Оноματοпѣя, образуване на имена. Гр. ὀνοματοπεία. Именованнѣ же естѣ рѣкѣ по подражаннѣ н подовнѣ нѣкоємѣ назнмненнѣмоуѣмоу вывѣшн. В нвб. е зает гр. термин.

⁴⁷ Сътвореннѣ *субст. ср. ед.* (< сътворенѣ, *мин. страд. прич. от* сътворити). Реторически термин, означаващ вид словообразуване. Гр. τετοπιμένον. Сътвореннѣ же естѣ слово глѣмо нѣ по чѣмоу, отъ негоже глѣтѣсѧ по подовнѣ.

⁴⁸ Въименомѣстество, -а *ср.* Преименуване, заменяне името на лице с дума, която в преносен смисъл означава качеството, присъщо на даденото лице. Гр. ἀντονομασία. Въименнѣстество естѣ рѣкѣ съ прилогѣ нлн съ знмненн само то нѣтоѣ обавлаа нмѧ. В нвб. е зает гр. термин.

⁴⁹ Отъименнѣ, -ни *ср.* Метонимия, заместване на едно название с друго название, на една дума с друга дума. Гр. μετονομασία. Отъименнѣ же естѣ, югда отъ одръжащнхъ одръжнмаа отъ нмѣ нарѣчѣмъ *Изб1073г.* л. 239. В нвб. е зает гр. термин.

⁵⁰ Въсплатословнѣ, -ни *ср.* Антифраза, употреба на думата в противоположно значение. гр. ἀντίφρασις. Въсплатословнѣ естѣ слово сѧпротнвннѣмъ сѧпротнвно назнмненнѣмъ. В нвб. е зает гр. термин.

⁵¹ Окроугословнѣ, -ни *ср.* Перифраза, описателно изразяване. Гр. περίφρασις. По-надолу, на л. 239б е употребен синонимът съвратословнѣ. Съвратословнѣ естѣ слово еже многож рѣкѣ едннѣ нѣкѣто назнмненнѣтѣ. В нвб. е зает гр. термин.

⁵² Нестатѣкъ, -а *м.* Елипса, изпускане на дума или част от израз. Гр. ἔλλειψις. Нестатѣкъ же естѣ слово нже не нсплѣнъ нзвѣсѣдоуѣтѣ сѧ, подата же разоумѣватн н вѣсѣдѣнѣ. В нвб. е зает гр. термин.

⁵³ Нздраднѣ, -ни *ср.* Екзоха. Гр. ἐξοχή. Нздраднѣ же естѣ слово съ обѣщннѣ назнмненнѣмъ, особнѣ по старѣнннѣствѣ, юмоуе ю лѣпо твораю.

⁵⁴ Лнхорѣвнѣ, -ни *ср.* Хипербола, преувеличаване на образи, предмети, действия. Гр. ὑπερβολή. По-надолу, на л. 239г в дефиницията е употребен субстантиватът лнхорѣвнѣ же естѣ рѣкѣ лншнш нстнны въздраштѣннѣ радн. В нвб. е зает гр. термин.

⁵⁵ Прнтѣва, -а *жс.* Притча, кратка литературна форма с поучителен характер и преносно значение. Гр. παραβολή ‘сравнение, съпоставка’. Прнтѣва же естѣ рѣкѣ подѣвнннѣмъ н вѣдомннѣмъ напрѣдѣ оун прнводжштн разоумѣваємѣ. В нвб. се е затвърдил домашният термин.

⁵⁶ Прнкладѣ, -а *м.* Загадка, символ. Гр. αἶνιγμα. Прнкладѣ же естѣ слово тѣмъно съкрѣвнѣ нлнѣ въ себѣ разоумѣ. В нвб. се употребяват гр. заемки.

Терминът прнкладѣ е многозначен и означава още ‘сравнение’. Вж. *ГрНазХIV*. Се же естѣ оудаленнѣ ѿ бѧ по прнкладѣу ослабленнѣ ннѣкѣшнѣмъ. Гр. ἀναλογία.

Вж. също в др. стб. съчинения:

Прнкладѣно *нар.* Чрез символи. Мъногогѣмъ о бѣѣ плѣтѣскѣ въ вжѣтѣвнѣмъ писаннн прнкладѣно овѣѣтѣмѣ глѧно. *ЙоЕБ*

Прнкладѣнѣ, -ын *прил.* Който се отнася до символ или сравнение. Правнѣно прнкладѣно едннорѣднѣмъ стрѣнтѣсѧ *Изб1073г.*

Срв. още:

Прѣкладѣтн, -аѣ, -аѣшн *несв.* Сравнявам. Дѣвоѣнаа прѣкладѣжѣ *ПандАнтХIV*.

Прнповѣдатн, -аѣ, -аѣшн *несв.* Казвам, привеждам като пример. Кѣ сѣмоу прнтѣвѣ прнповѣда самѣ гѣ *ЙоЕБ*.

Друга форма на изящното словесно изкуство, чието начало възхожда към класическата древност и е усвоено в по-сетнешната Европейска цивилизация, е поезията.

Като смислов еквивалент на гр. термини от основата на глагола ποιέω в стб. писмени паметници се използват домашните думи, принадлежащи към гнездото с базова морфема твор-, които покрай първичното си по-общо значение „създавам, произвеждам“ под влияние на гр. език и в резултат на семантична специализация придобиват допълнителен смисъл на названия, свързани с изящното словесно изкуство. Речниците отбелязват едно име на деятел, съответстващо на гр. ποιητής, и три относителни прилагателни със значение „поетически“, гр. ποιητικός:

Творьць, -а м. Поет. Въпроси ксенофонта о творци омирѣ Пчела. Бѣху философи и творци ХронЙоМал.

Творьцьскъ, -ын прил. Творьцьстни образы соуть ѿ Изб1073г. Ни творьцьскыни, ни риторьскыни ни философскыни оученнѣ оучитнѣ рекы ХронГам.

Творьнъ, -ын прил. Творьна или трагика грнѣса КонстПреслПрАр.

Творнтвѣнъ, -ын прил. Творнтвѣна и вѣтнѣска и хытростѣное изобрѣтенне многыа оупразни, нѣже тоускъ лѣжа естъ; ни творнтвѣна во състоѣтѣся можетъ кромѣ коштуны, ни вѣтнѣство кромѣ хытростѣнаго глѣна, ни софнѣстни кромѣ прѣмышлѣн Изб1073г.

Привѣданне, -на ср. Привеждане на примери: Притѣуамн, привѣданни, приклады ЙоЕБ.

Приложнѣ, -на ср. Сравнително разглеждане. Гр. παρεξέτασις, приложение творити ГрНазХлв.

⁵⁷ Отѣданне, -на ср. Поука (букв. въздаяние), гр. ἀνταπόδοσις. По-надолу, на л. 240а е употребен дублетът възданне. Възданне же естъ оуказанне въ притѣуи лежаштнхъ вѣстни. В нвб. се употребява гр. термин или негов смислов превод.

⁵⁸ Лицѣтворнѣ, -на ср. Олицетворение, гр. προσωποποιία. По-надолу, на л. 240б е употребен дублетът лицѣтворенне. Лицѣтворенне же естъ югда кѣто кѣ бездоушынымъ акы кѣ тѣлесн доушнѣи и словеса стрѣнна прилагаетъ. В нвб. се е затвърдил славянската калка на гр. термин.

Вж. също:

Лицѣтворити, -иѣ, -иши несв. Олицетворявам, използвам олицетворение. Бѣсть во писанѣи и лицѣтворити: ти акы ѿ дѣшныихъ глѣти. ЙоЕБ.

⁵⁹ Сѣлогъ, -а м. Сравнение, гр. παράδειγμα. По-надолу, на л. 240б е употребен дублетът прилогъ. Прилогъ же естъ слово кѣ мномоу нѣкуьсомоу сѣложенаго оуказа явленнѣ.

слово бо акы зинн естъ, на дѣлавола же ннорѣуиѣ зиньель нарицаема разоумѣваеиѣ

⁶⁰ Порѣганне, -на ср. Ирония, стилистичен похват, при който подигравателно се твърди противоположното. Гр. εἰρωνεία. Пороуганне же е слово лицѣмѣрно отъ сѣпротнѣвнаго сѣпротнѣвною явленнѣ явлѣла. порѣганню же образѣ: порѣганнѣ, похѣхнаннѣ (хула), понграннѣ (подигравка), послѣганнѣ (присмех) и пороуганн-е-стъ слово съ оукорѣмъ глѣно; похѣхнаннѣ же естъ слово потѣжѣвно сыны нѣж похѣхнаннѣ; понграннѣ же естъ слово акы добры словеса бѣуьстѣе оуказана; послѣганнѣ же естъ слово осѣвъ потѣжѣвно.

⁶¹ Терминът видѣ, гр. οὐσίμια, се употребява като синоним на образѣ в значението му „вид“ – категориално название на подчинено понятие, което влиза в състава на друго, по-общо – род.

⁶² Послѣдословнѣ, -на ср. Послеречие. Гр. ὑστερολογία. Послѣдословнѣ же естъ слово послѣднѣи прѣжде глѣно.

Вж. също в Изб1073г. в частта с тълкуванията на тропите на л. 239в названия на още фигури, неупоменати при изброяването им на л. 127в:

Изобилнѣ, -на ср. Плеоназм, словесно излишество, повтаряне в изказа на близки или еднакви по значение думи. Гр. πλεονασμός. Изобилнѣ же естъ югда избыва рѣвъ отъ рѣвн ннѣсѣже воле не назнѣменуѣще. В нвб. е зает гр. термин.

Порѣеннѣ, -на ср. Повторение в началото на фразата на думата, с която завършва предишната фраза. Гр. ἐπανάληψις. Порѣеннѣ же естъ слово подѣемѣлно продѣженнѣ радн. В нвб. е зает гр. термин.

Срв. и нвб. думи като **стихо-творец, стихо-творство, стихо-творение**, в които се пази следа от употребата на дериватите от разглежданото словообразователно гнездо като преводен еквивалент на специалните литературни названия ποιητής, ποιήσις, ποιήμα, при все че днес са се закрепили в езика преките заемки на гр. термини **поет, поезия, поема, поетичен**, възприети чрез посредството на модерните западноевропейски езици и руски.

Освен разгледаните общи наименования в старите писмени паметници са засвидетелствани също имена на гръцки и римски поети (Омир⁶³, Симонид⁶⁴, Вергилий⁶⁵), названия на произведения на античното поетическо изкуство (Илиада⁶⁶, Одисея⁶⁷, Богородица⁶⁸), жанрове (рапсодия⁶⁹): И потомъ симонидъ оверѣтъ, приложн двѣ писмени ЧХр. Нже списание оверѣтъ, омиръ наладу спснса, и вергилийс дрозгоѣ, еже въ рапсодиихъ снсоуфа пишется ХронѣоМал. Книжнникъ нже спснса богородица ХронѣоМал.

Чрез превода на Троянската притча⁷⁰ средновековният българин пръв сред славяните се запознава със съдържанието и литературните персонажи на Омировата поема Илиада, разказваща за легендарната война, водена заради Хубавата Елена. Пред неговите очи са оживявали героите на древногръцкия епос Ягаменъ⁷¹, Андронъ⁷², Анхизъ⁷³, Ахилъ⁷⁴, Аяксъ⁷⁵, Одисей⁷⁶, Екторъ⁷⁷, Елена⁷⁸, Еней⁷⁹, Касандра⁸⁰,

⁶³ Омир (на старогръцки: Όμηρος) е легендарен (според някои митичен) гръцки епически поет и аед, на когото традиционно се приписва авторството на големите старогръцки епически поеми *Илиада* и *Одисея*.

⁶⁴ Симонид, гр. Σιμωνίδης – известен древногръцки поет лирик, живял през периода 556-467 г. пр.Хр., изобретил според преданието гръцката азбука.

⁶⁵ Публий Вергилий Марон (на латински: *Publius Vergilius Maro*) е древноримски поет, най-известен с трите си големи поеми „Буколики“ (или „Еклоги“), „Георгики“ и „Енеида“.

⁶⁶ Илиада (на старогръцки: *Ίλιάς*) е епическа поема в 15 703 хекзаметъра, приписвана на Омир, едно от най-древните произведения в европейската литература. Написана е върху сюжет от митологията или по-специално от тъй наречения Троянски цикъл от сказания за Троянската война.

⁶⁷ Одисея (гр. Όδυσσεΐα) е втората голяма древногръцка епическа поема, за чийто автор се смята Омир. Описва приключенията на митичния герой Одисей при завръщане от Троянската война.

⁶⁸ Теогония, гр. Θεογονία „произход на боговете“ е поема от Хезиод. Съставена е VIII – VII век пр.н.е. и е една от първите древногръцки митологически поеми, станали известни в европейската литература.

⁶⁹ Рапсодия (от гр. ράπτω „шия“ и ῥδή „песен“) – откъс от епическа поема.

⁷⁰ Темата за Троянската война има трайно присъствие не само в античната литература. Тя е била любима на всички писатели през Средновековието. В средновековната българска литература също са в наличност разкази за Троянската война. Два от тях имат летописен характер. Първият се е явил по времето на цар Симеон (893-927), а вторият се намира в Манасиевата хроника, преведена през Второто българско царство. Третият разказ е вместен в превода на Манасиевата хроника, без да съставя част от нея. Този разказ именно е известен под наименованието Троянска притча.

⁷¹ Ягаменъ, -а м. Агамемнон, аргоски и микенски цар. Гр. Αγαμέμνων.

⁷² Андронъ, -а м. Андромаха, жена на Хектор. Гр. Ανδρομαχη.

⁷³ Анхизъ, -а м. Анхиз, баща на Еней. Гр. Ανχίσης.

⁷⁴ Ахилъ, -а м. Ахил, сина на Пелей и Тетида, участник в Троянската война. Гр. Αχιλλεύς.

⁷⁵ Аяксъ / Нанакъ, -а м. Аякс, син на Теламон, участник в Троянската война. Гр. Αΐας.

⁷⁶ Одисей, -а м. Одисей, цар на остров Итака, участник в Троянската война. Гр. Όδυσσεύς.

⁷⁷ Екторъ / Никторъ / Никторъ, -а м. – Хектор, син на Приам, брат на Парис. Гр. Έκτωρ.

⁷⁸ Елена, -а ж. Елена, дъщеря на Зевс и Леда и съпруга на Меналай, царя на Спарта. Гр. Έλένη.

⁷⁹ Еней, -а м. Еней, герой от Троянската война, племеник на Приам. След като напуска превзетата от гърците Троя, той тръгва на път и основава днешния Рим. Еней е важна фигура както от гръцката, така и от римската митология. Гр. Αΐνείας.

⁸⁰ Касандра, -а ж. Касандра, дъщеря на Приам. Гр. Κασάνδρα.

Клитомиџица⁸¹, Лаедонъ⁸², Менелаоушь⁸³, Палаиндешъ⁸⁴, Парншь⁸⁵, Потроколоушь⁸⁶, Приамоушь⁸⁷, Рнжеоуда⁸⁸, Тетнша⁸⁹, Фелешъ⁹⁰, Хекава⁹¹ с техните подвизи и страсти, макар и текстът на творбата да бил очистен от езически представи и идеи, на чието място били вмъкнати християнски по дух добавки и тълкувания, което правело съчинението приемливо от гледна точка на официалната църковна доктрина.

Мотивът за Троя и Троянската война присъства не само в светската литература. Интересни случаи на алюзия с Илион ни дават и някои двустишия от Пролога. Така в проложните стихове за св. отци от Първия вселенски събор се казва: Стѣнъ поѣтаю ѡаповѣде сѡпснѣ, Сѡпсышаа вѣрнѣмъ ѡко градъ троѡцоу В гр. текст Τείχη γεραίρω δογμάτων σωτηρίων σώσαντα πιστοῖς ὡς πόλιν τὴν Τριάδα, поетът е употребил съществителното Τριάδα „Троица“ фигуративно като название на град, явно заигравайки се с името Трояда.

Пак там в двустишието за св. мѣца Елена (пам. 26 май) четем: Своемоу хѡѡу женѡхоу красна елено невѣста. емоуже ѡвльшъ се бѡлголѣпѡна невѣста с прозрачна препратка към Хубавата Елена от Омировата поема, гр. Σὸς χριστονύμφη κόσμος, ' Ελένη λίθοι δι' ὧν περ ὠφθης εὐπρεπὴς τῷ νυμφίῳ.

Редом с изящното словесно творчество европейската цивилизация наследява от Античността и жанра на историографската проза и анализите, друга неделима съставна част от духовната култура на древна Гърция и Рим, занимаващи се с възпроизвеждането на събитията от миналото. Средновековният българин е могъл да се запознае с античната история чрез превода на византийските хронисти Георги Амартол, Константин Манасий, Йоан Малала и др., а също и чрез някои произведения на средновековната белетристика – повести и разкази. Елинистическият героично-исторически фантастичен роман за живота и победите на Александър Македонски от Псевдо-Калистен, възникнал през III в. пр. Хр. и известен под името „Александрия“, преминава в старобългарската литература от Византия през X - XI век, а Троянската притча, за която стана вече дума – през периода на Второто българско царство. Адаптирани към християнската идеология, тези съчинения успяват да просъществуват през цялата средновековна литература, задоволявайки любознателността на средновековния човек към отминалите епохи.

В старобългарските писмени паметници са засвидетелствани следните думи, свързани с този жанр словесност:

Исторѣна, -ѣ жс. История. Хоѡж же вы н отъ исторѣна повѣдати *Златоструй XIII в.*

Нзѡбразна, -ѣ жс. История (опит за смислов превод на гр. термин). Цѣскаѣ исторѣна, рекше нзѡбразна *ХронГам.*

⁸¹ Клитомиџица, -ѣ жс. Клитемнестра, жена на Агаменон. Гр. Κλυταιμίδιστρα.

⁸² Лаедонъ, -ѣ жс. Лаомедонт, баща на Приам. Гр. Λαῖ ομήδων.

⁸³ Менелаоушь, -ѣ жс. Менелай, спартански цар, брат на Агамемнон, съпруг на Хубавата Елена. Гр. Μενέλαος.

⁸⁴ Палаиндешъ, -ѣ жс. Паламед, еврейски цар, участник в Троянската война. Гр. Παλαμίδης.

⁸⁵ Парншь / Фарншь, -ѣ жс. Александър-Парис, син на Приам, похитил Хубавата Елена. Гр. Πάρις.

⁸⁶ Потроколоушь, -ѣ жс. Патрокъл, другар на Ахил, участник в Троянската война. Гр. Πάτροκλος.

⁸⁷ Приамоушь, -ѣ жс. Приам, цар на Троя по време на Троянската война. Гр. Πρίαμος.

⁸⁸ Рнжеоуда, -ѣ жс. Хризеида, гр. Χρύσηϊς, дъщеря на Рижешъ (Хриз, гр. Χρύσης), троянски жрец на Аполон.

⁸⁹ Тетнша, -ѣ жс. Тетида, nereida и внучка на титанидата Тетида, майка на Ахил от Пелей. Гр. Θέτις.

⁹⁰ Фелешъ, -ѣ жс. Пелей, баща на известния древногръцки герой Ахил. Гр. Πηλεύς.

⁹¹ Хекава / Ёкава, -ѣ жс. Хекуба, жена на Приам.

Историкът, -а м. Летописец. Икоже историци н вѣтнѣ, рекше лѣтописци н пѣснотворци прикланяють своя слоухы въ бывшаа межю царн рати н въплъченнѣ да оукрасятъ словеса *Кириур*.

Образчикът, -а м. Летописец. Образчикъ же н творецъ *ХронГам*.

Ще отбележа още и словосложенията, калки от гръцки:

Лѣтописецъ, -а м. 1. Историограф. Се бо н бжественою явлѣа писаниѣ днь гнѣ, акы тысящи лѣтъ, таже н клнѣ..., н тнмофѣн, н богобленн лѣтописци положиша *Изб1073г*.
2. Калка на гр. хроноурафос - летопис. Лѣтописецъ въкратѣцѣ отъ явѣгоуста даже н до Конъстантина *Изб1073г*.

Лѣтописание, -на ср. Хроника, летопис. Въписанъ въ лѣтописани семь. Гр. хроникѣ.

Брѣменописецъ, -а м. 1. Историограф. *ХронГам*.

Брѣменописание, -на ср. Хроника, летопис. *ХронГам*.

В късни текстове Срезн отбелязва също и пряката заемка хронографъ.

Гръцките термини συ-урафω ,съставям съчинение в проза, излагам, описвам‘, συ-урафеύς ,писател-прозаик, историк‘, συ-урафѣ ,историческо съчинение, описание, изложение‘ се предават с деривати на поморфемно преведената префигирана основа съ-пис-⁹²:

Съписати, -нишж, -нишеш св. Описвам, съчинявам, съставям. Гр. συурафω. Книгы съписати *ЕфрСирXIIIв*.

Съписание, -на ср. Съчинение, описание, повествование. Научатъкъ словоу съписаниа положихъ *НестЖитТеод*.

Съписатель, -та м. Писател, повествовател, съчинител. Гр. συурафеύς. Философн н вѣтнѣ н спсатели, не овъцихъ пользѣ нцоуше, нъ да како самн тѣкмодненн воудотѣ, смотряще, аще что хытро рекоша н тн тако же въ мрѣцѣ съставляше не явлено съкрыша *НиконПанд*.

На българското общество стават известни и имената на някои древногръцки историографи като Кадъм Милетски, когото някои смесват с митичния основател и цар на Тива, изобретил според легендата гр. азбука: Прѣложи же нмѣ кадѣмѣ мнѣшенн писмена ꙗ ЧХр.

Средновековният българин е запознат и с граматиката – науката за строежа на езика⁹³, която също принадлежала към системата на хуманитарните науки, унаследени в европейската култура от Античността. Чрез трактата „За буквите“ на Черноризец

⁹² В по-късни руски паметници се срещат думи от основата повѣст-: повѣстковати, повѣстописецъ, повѣсть, повѣстникъ. Вж. Срезн, Т. 2, ч. 2, кол.1008-1010.

⁹³ В Гърция интересът към езиковата проблематика възниква във връзка с тълкуването на старите и станали отчасти неразбираеми литературни текстове. От изучаването ѝ са се интересували древногръцките философи Демокрит, Хераклит, Аристотел, Платон. Занимавали са ги въпросите за произхода на езика, произхода на отделните думи, отношенията между мисъл и език, между предметите и имената, с които са наричани. Аристотел разделя думите на три категории – име, глагол и съюз. Поставя и начало на понятията падеж и род. Принос в установяването на гръцките названия за редица граматически термини имат и последователите на стоическата школа. След III век пр.н.е. се наблюдава значително развитие на учението за граматиката като тласък на това дават александрийската и пергамската школа.

Храбър нему става известно името на Дионисий Тракийски⁹⁴, представител на александрийската школа и автор на първата гръцка граматика⁹⁵, легнала в основата на по-късните граматически съчинения на Аполоний Дискол и неговия син Херодиан от II век пр.н.е. На това богато наследство се опира през византийската епоха св. Йоан Дамаскин, когато пише своя трактат „За осемте части на речта“. Според житието на Константин-Кирил Философ първоучителят превел този труд във връзка с филологическите си занимания по превода на свещените книги на славянски език: Дошедъ до корсоуна...наоучи тоу жндовьстѣн всѣдѣ н кингамъ, осмиъ частни грамотники преложи ЖК. Според ръкописната традиция обаче преводът принадлежи на Йоан Екзарх.⁹⁶

В старобългарските писмени паметници са засвидетелствани немалък брой думи – названия на термини от областта на античната граматика. На първо място ще отбележа наименованието на самата дисциплина:

Грамотники / грамотники, -а ж. Граматика. Къто ли грамотникоу или языкъ елннъствовати *ГрНазХIV*. изъвече вса грамотники *НестЖитТеод*. Можесть же дѣховно слово добръ жнвоуцихъ вѣроу без грамотники и риторикы претерпѣти *ЕфрСирХIIIв*. И авне приемъ грамотникоу, юже съвѣдати елннъскыи языкъ.

В ЖК е употребен и изразът хъдожество грамотнучско, гр. γραμματικὴ τέχνη: наоученста хъдожествоу грамотнуческоу.⁹⁷

⁹⁴ Dionysios Thrax, ок. 170 — ок. 90 гт. пр. Хр., гръцки граматик, ученик на Аристарх от Самотраки. В своята граматика (*Techne grammatike*) в съгласие с учението на Аристарх той отделя 8 части на речта, в противовес на Аристотел и старире стоици, диференциращи само три. В протежение на цялото византийско средновековие *Граматиката* на Дионисий Трак била основа на знанията за гръцки език. На Дионисий Трак се базира и латинските граматисти Донат и Присциан, чрез чиито съчинения *Граматиката* на Дионисий Трак става впоследствие образец за създаване граматиките на всички европейски езици и почти до XVIII в. остава основа на изучаването на граматика в училищата.

⁹⁵ По лнзѣхъ же лѣтъ днннѣ грамотнѣхъ л двогласныхъ оврѣте ЧХр.

⁹⁶ Ето само някои откъси от гореупоменатия превод на трактата „За осемте части на граматиката“, в които са изброени стб. наименования на различни граматически категории: Соуѣть же оуко слова частен осми, елика глаголемъ и пишамъ, вѣ снхъ ннучеже естъ; соуѣть же сѣа: нма, рѣку, причастиѣ, разлунѣ, мѣстоимѣ, прѣдългоу, нарѣчѣ, съюзъ. ... Послѣдоуѣща же нменомъ соуѣть пять: родн, вѣдн, наурѣтаннѣ, чнсла, падѣннѣ. Вѣдъ же нменъ дѣланѣса вѣ сѣа: вѣ первоуѣтно, н дѣнствѣно, н повѣстѣно н рододатѣно; н первоуѣтно иесть се: всѣкъ чловѣкъ, не во отъ нного прнѣтѣса...отъ рода же прозываетѣса; дѣнствѣное же се, тако отъ дѣнства прозываетѣса, тако се: ковау, древодѣлъ ... Соуѣть же вѣ нменехъ н чнсла: едннствѣно, двонствѣно, мнѣножествѣно ... Падѣнне естъ глаголъ знаменуѣ родъ ли частъ, ли стѣжаннѣ, ли даннѣ, ли вноу тѣла, снрѣку нмена, бже соуѣть: ова проста, ова сложна, оваже пресложна

Рѣку же иесть частъ слова не падаюци, сказателна лнцоу н вѣмѣнн, дѣнствоу же н страстн. ... Нынѣ же послѣдѣстоуѣща рѣкун съказемъ, таже соуѣть се: нзложѣннѣ, залогъ, вѣды, наурѣтаннѣ (*парѣдеуѣа, характеръ*), чнсла, образы, времена н соупроужества. Вѣмѣа же иесть спрѣтазанѣно мнра съставленнѣ, вѣ немъже всѣко мѣрнѣтѣса, движеннѣ ли звѣздъ, ли животъ, ли чѣто таковыхъ ... Соупроужества же рѣкун окончуваемыи словеса съ снами тавлаема соуѣть ...

Причастиѣ же естъ глаголъ, нѣмѣан нѣкаа послѣдѣстоуѣща рѣкун н нѣкаа послѣдѣстоуѣща нменю. Сего ради н глаголетѣса причастиѣ, занѣ причаствоуѣтъ н нменю н рѣкун. ...

Разлунѣ же естъ частъ едина осми частен слова, сказателно падѣнѣмъ само о сѣвѣ ... Егда глаголемъ нже разлунѣ тавнхѣмъ правоу едннствѣноу мѣнѣскаго нменѣ. ...

⁹⁷ Българските думи за „граматика“ са слѣвница и бѣквеница, въведени през Възраждането и използвани в първата половина на XX век от бележития български езиковед Стефан Младенов.

За учен, който се занимава с граматика в старите писмени паметници се среща пряката заемка **граматнкъ**, образуваната от заимстваната основа с домашен словообразователен формант **грамотъннкъ** и стб. еквивалент **азвоукаръ**.

На средновековния българин са известни имената на гръцките букви: **Ѧ**зъ ѥсмѣ алфа и ѡмега. Апок1:8, 10; 21:6; 22:13 (в прен. значение на „начало“ и „край“. Дондеже прѣидеть нѣко и зѣмля нота една и ѹрѣта една не прѣидеть отъ закона дондеже всѣ боудутъ *Никон* *Панд* (Мт5:18).

Освен с хуманитарните дисциплини граматика, реторика и философия той е запознат и с точните науки⁹⁸, унаследени в средновековното знание от Античността и залегнали в основата на системата на т. нар. квадривиум⁹⁹: аритметика (ἀριθμητική ЖЖ, гр. ἀριθμητική), геометрия (γεωμετρία ЖЖ, землѣмѣрнѣ или мѣры земныя ГрНазХлв., гр. γεωμετρία; зем(л)емѣрьць, гр. γεωμέτρης), астрономия (αστρονομία и звѣздоуказание ХронГам, гр. ἀστρονομία)¹⁰⁰, музыка (μουσική Апок18:22, гр. μουσική, мѹсикнн ЙоЕв ИполАнтихр, гр. μουσικός).¹⁰¹

Проучването на философските и естествонаучни знания в старобългарската преводна литература недвусмислено и ясно показват, че концепциите, изложени в съчинения като Богословие и Шестоднев на Йоан Екзарх, енциклопедични сборници като Изб1073г. и др. философски и естествонаучни съчинения, са били едни от най-прогресивните за своето време и са възпроизвеждали теориите на античните учени,

⁹⁸ Подробно вж. у Чолова 1988.

⁹⁹ Квадривиум, или квадрий (лат. *quadrivium*) — общо название на системата на точните науки през Средните векове. Квадривиумът включвал 4 дисциплини, поради чието число получил своето название:

- аритметика (считала се за базова дисциплина),
- геометрия,
- астрономия,
- музика.

Квадривиумът съставлявал горния курс на светското образование в средновековните университети след тривиума — курса по хуманитарни науки, съставлявали началния курс. Обединяването на тривиума с квадривиума представлява системата на седемте свободни изкуства в класическото учение.

* Доктрината за седемте свободни изкуства, разделени на тривиум и квадравиум, била систематизирана от Марциан Капела в неговия енциклопедически труд «За бракосъчетанието на Филологийа Меркурий». Терминът «квадривий» (в облика *quadrivium*; формата *quadrivium* се установила едва в Средните векове) за пръв път се среща в «Аритметика» на Боеций, който планирал да напише трактати по всичките четири дисциплини от цикъла. До нас са достигнали аритметическият (*De institutione arithmetica*) и музикалният (*De institutione musica*) трактати. Трактатите на Боеций по геометрия и астрономия не са запазени, или изобщо не са били написани.

¹⁰⁰ С отношение към въпроса за астрономическите възгледи, отразени в стб. литература, са публикациите на Ив. Добрев (Добрев 1979), Г. Баранкова (Баранкова 1979), Т. Славова (Славова 1994).

¹⁰¹ Вж. също продуцираните от тази основа производни на стб. почва: *моуѣнкнинъ прил.* 'музикален' (Оуѣлѣшнѣе всего рода моуѣнкнина Дан3:5 Библ 1499г.); *моуѣнѣннѣкъ, -а м.* 'музикант' (ЙоЕБ); *моуѣнѣнѣкъ прил.* 'музикален' (*моуѣнѣнѣкълин* *органы* ТържXVIв.). Към това тематично подразделение могат да бъдат изброени и много заети от гръцки наименования на музикални инструменти:

κὺμβολον 'кимвал, ударен музикален инструмент'¹⁰¹ – кнмвалъ, кумвалъ, кѣмвалъ, кѣмболъ, кумболъ, кнмвалиъ (СЗ/ПЦрб:5/ по ркп. от XIVв., НЗ/ІКор13:1/, ТриодХІІІв.). Нбг. кимвал, цимбал.

λύρα – лvpa (ЖитГеодСтуд). Нбг. лира.

ѡ ρυανον ‘орган, духов музикален инструмент’ – органъ, оръганъ, арганъ, ерганъ, юръганъ (Клоц, СинПС), (НиконПанд, Изб1073г., Мин1097г.). Нбг. орган.

τύμπανον ‘ударен музикален инструмент’ – тѣмпанъ, тѣмпанъ, тѣмъпанъ (СинПс). Нбг. тимпан.

доколкото последните не са противоречали на основни християнски доктрини. Знанията в различни сфери, като география, физика и астрономия, се граждали върху постиженията на древната наука, но съответно интерпретирани в духа на основните християнски доктрини. В Средновековна България официално били приети и най-широко разпространени геоцентричната теория и космографската представа за сферичната вселена и земя, за подвижните планети и неподвижните звезди. Разисквали се въпроси, касаещи системата на света: теорията за „първичния двигател“, естеството на небесната твърд, качествата на първичните елементи, формата на небето и земята, големината на небесните тела, като се привеждали мненията на различни антични и християнски мислители. Трактатът „Небеса“, например, възприема системата на Аристотел за строежа на универсума, който подрежда планетите в хомоцентрични сфери (кржгъ жтръ въ друзъкъмъ кржзъ) според тяхното видимо движение.¹⁰² Тук се поддържа становището на Платон, че небесните тела са кълбовидни, тъй като кълбото е най-съвършената форма. В сравнение със слънцето Луната е наречена „по-малкото светило“, което предполага, че авторът е бил запознат с резултатите от изчисленията на Аристарх за размерите на двете светили – сведения, най-вероятно почерпани от съчинения на антични астрономи, може би на Посидоний от Апамея или от негова по-късна компилация. Йоан Екзарх пръв чрез превода си на „De fide orthodoxa“ е направил достояние на образованите български читатели разпространената през Средновековието антична теория на Емпедокъл за четирите основни елемента – огън (огнь, пѣр), въздух (въздъхъ, аѣр), вода (вода, ѱ ѡр) и земя (земля, γῆ), според която тези начала, съставлящи „първичната материя“¹⁰³, са качествено определени (творитѣво каѣство, ποιότης) и чрез тяхното съчетаване се образуват конкретните неща (виѣн, σώματα). Пак той е прокарал и някои от идеите на Хипократ: хуморалната теория, теорията за сетивата, органите и функциите им и пр.¹⁰⁴

Календар¹⁰⁵

Единната система за отчитане на времето е един от съществените елементи на цивилизационна принадлежност на отделния социум към по-голямо културно обединение. Ето защо приемането на Юлианския календар, което е неотделимо свързано с акта на християнизацията на българското общество, е важен момент в присаждането на Средновековна България към Европейските исторически корени. Езиков израз на това приобщаване е възприемането на цялата система от означения на различни календарни понятия от латински (през гръцки), между които:

Индиктъ, -а м. Индикт *Остр Изб1073г. ЕфрКрм.*

Внсектъ/ високостъ, -а м. Високос *ХронГам.* Гр. βίσεξτος. Лат. bisextus. Произв.

Внсокоствънъ, -ын прил. Високосен. **Лѣто внсокоствъноу** Срезн в късни летописи.

Каланды, -ъ ж. Календи¹⁰⁶ – първият ден на лунния месец, който първоначално се падал в деня на новолунието. Лат. Kalendae.

¹⁰² Докато Евдокс Книдски, създателят на изложената от византийския учен теория за хомоцентричните сфери на движение на небесните тела, определя 27 сфери, според Аристотел те са 55, а без движението на слънцето и луната – 47, то Йоан Дамаскин пише за много сфери на тяхното движение.

¹⁰³ Това тълкуване е по-близко до съвременното понятие за материя отколкото абстрактното ὕλη у Аристотел.

¹⁰⁴ Подробно вж. у Бонов 1982.

¹⁰⁵ Вж. подробно за календара в Средновековна България у Славова 1999, 2000.

Ноны, -тъ жс. Нони – деветият ден на лунния месец, който първоначално се падал в деня на „половинката луна“ (днес първа четвърт). Лат. Nonae.

Ндоусы, -тъ жс. Иди – средата на месеца, която първоначално се падала в деня на пълнолунието.

Примери: Научѣтъкъ ннѣднктоу *Остр.* Н ннднкта н внсекта обрѣте мѣца юлнѣ нарече *ХронГам.* Родн бо сѣ оубо гѣ нашъ нс хѣ отъ стѣпа дѣвы марнѣ въ внолеомѣ по егѣптнемъ хка кѣ въ часъ зъ днѣ еже естъ прѣжде н каландъ еноуаревъ *Изб1073г.* Онце рекомы каланды н рекомы воты рекома роусалнѣ отъгати хошелъ *НиконПанд.* Коегождо мѣца гѣ нмать праздыннѣ каланды, ноны, ндоусы *Крм1280г.* Да отвержена боудуть отъ вѣрныхъ жнтнѣ вота, н вроумалнѣ, н каландѣ, н пласаннѣ *РязКрм¹⁰⁷.*

ТЕРМИНИ И РЕАЛИИ, ОТНАСЯЩИ СЕ ДО МАТЕРИАЛНАТА КУЛТУРА НА КЛАСИЧЕСКАТА ДРЕВНОСТ

Отделна подтема в темата ‘лексика в средновековния български език, свързана с Античността’ оформят термините и реалиите, отнасящи се до материалното културно наследство на Класическата древност. В старите писмени паметници се откриват редица думи, назоваващи реалии от бита и ежедневието на древните гърци и римляни. Тук спадат:

Наименования на съдове:

Фнѣла, -ы / фнѣль, -н пнѣла, -ѣ жс. Ниска чаша, използвана за възлияния на течности при жертвоприношения. Нзлнѣ фнѣль своѣж *Апок (16:1).* Гр. φιάλη.

Кратнръ, -а м. Античен съд за смесване на вино и вода. Уръпа въ кратнрѣ вино *Парим.* Животнын хлѣбъ вѣжствѣнынѣ трапезы кратнръ доуховнаго пнѣа молн спастн сѣ *Ват.*

Днскосъ δίσκος ‘Плоско блюдо, поднос. Н положитъ на днскосѣ *НовзКрм.*

Наименования на части от облеклото:

Епомнда, -ы жс. Част от женския хитон. Епомндож прѣпопаса сѣ *МинПутХIV.* Гр. ἐπωμίς.

Матѣзмъ, -а м. Горна дреха. Н о матѣзмъ мон меташѣ жребѣѣ *Йо19:24 Мар.* Гр. ἱματισμός

Хнтонъ, -а м. Хитон, туника. Бѣ же хнтонъ не шѣвенъ, съ върхоу нстѣканъ въсь *Йо19:23 Зогр Мар.* Гр. χιτών.

Хлнна / хлена, -ы жс. Плащ. *ЖитАндрЮр.* Гр. χλαῖνα.

Хламнда / хламнда, -ы жс. Наметало, плащ. Хламндож урьвленож одѣша н *Мт27:28 Зогр Мар Ас Сав.* Гр. χλαμός.

¹⁰⁶ Оттук идва и думата *календар*.

¹⁰⁷ Тук, разбира се, трябва да бъдат отбелязани и имената на месеците, които заместват традиционните славянски наименования: еноуарь вм. просннѣць (мѣца еноуара, просннѣца рекомаго Остр), февраль вм. сѣвень (февраль рекомын сѣвень *Четвероев 1144г.*) и т.н.

Шола, -ы жс. Стола. Прѣпоасани въ шола свѣтълаж *CMNov* /СЯС/. Лат. *stola*.

Кухня и трапеза

Трнклинѣ, -а м. Триклину̀м, маса за хранене у древните римляни с три места за полулегнало положение на хранещите се. *ХронГам*. Гр. τρίκλιος.

Ярхитриклникъ, -а м. Разпоредител на пира. Йо2:9 *Зогр Мар Ас.* Гр. ἀρχιτρικλινος (от лат. praefectus triclini).

Названия на парични единици

Дннарь / дннарни, -на / дннарнионъ, -а м. Сребърна римска монета, равна на 10, а по-късно на 16 аса. *Mar 302p Ac Synp.* Гр. δηνάριον.

Драгѣма / драхма, -ы ж. Драхма, древногрѣцка парична единица, съдържаша отначало 4.24г сребро, а в послѣдствие 4.32г. Радѣунтѣ см съ множ, тако обрѣтѣтъ драгмѣж, иже поговѣнѣхѣ. Лк15:9 *Мар Зогр.* Гр. драхмѣ

Дндрэгъна, -ы ж. Сребърна гръцка монета на стойност две драхми. Прнѣмляющен
дндрэгъж Мт17:24 *Мар Зоґр Ас Сав.* Гр. δίδραχμον.

Кентарь / кендарь / контарь / кентинарь / кендинаринн, -ня *м.* Центинарий, гръко-римска парична единица. **Десятъ** *НиконПанд.* Гр. κεντηνάριον.

Кѣратъ, -а м. Единица за тегло и монети у древните гърци. Единъ кѣратъ
ПатСинХІв. Гр. κεράτιον.

Кодрантисъ / кодрантъ / кондратъ / конъдратъ, -а м. Дребна медна римска монета, равна на една четвърт от аса или на две лепти. *Мар.* Гр. κοδράντης (от лат. quadrans).¹⁰⁸

Мѣнасъ, нескл. / минаса, -ы ж. Парична единица, равняваща се на 60 сикли.
ВЪЗЪИМЪТЕ ОТЪ НЕГО МѢНАСЖ Лк19:24 *Мар Зогр Ас.* Гр. μνᾱ.

Оболосъ, -а м. Обол, дребна атинска монета, равняваща се на 1/2 от драхмата. СЗ (Е345:12 по ркп. от XIVв.). Гр. ὀβολός.

Статнръ, статъръ, -а м. Статир, златна монета, равняваща се по стойност на 20 атически драхми. Овръщешн статнръ Мт17:27 *Μαρ Ζοηρ Ας Σαβ.* Γρ. στατήρ.

Талантъ / **таланѣтъ** / **таланѣтъ**, -а *м.*; **таланѣто**, -а *ср.* Талант, единица за тегло и монети у древните гърци и римляни, равняваща се на 60 мини. **Възмѣте** оубо отъ него **таланѣтъ** Мт25:28 *Мар Зоер Ас Сав.* Гр. *τάλαντον*. Произв. **таланѣнѣ**, -ын *прил.* Който се отнася до талант. **Таланѣнага** **понтѣѣ** *Супр.*

Строительство

¹⁰⁸ Много интересен пример за фигуративна употреба на думата **кондрать** ни дават проложните стихове за м. май, 10-то число, където се прави игра на думи между ЛИ Кодрѣ тоς и съзвучия му апелатив **кодрάντης** с алюзия към лептата на вдовицата т.е. мъченикът иска да даде последното, което притежава, а именно сам себе си: **Бога ра□ кондрать □дѣше къ ме□ю□ въздат□ кондрать □□ послѣдні□** **хоте**, гр. ' Ὑπὲρ Θεοῦ Κοδρᾶ τος ἢ κων πρός ζήφος, δοῦναι κοδράντην καὶ τὸ ν' ἔσχατον θέλει. *ПролМай*.

Баня, -а ж. / банно, -а ср. Гр. βαλανεῖον (от лат. balneum) Къпалня. *Ев Сунр ПатСинХІв. ЕфрКрм ЗлатоструйХІв*. Произв. Баньнъ, -ын прил. и Баньскъ, -ын прил. Отнасящ се до баня. **Баньскыѡ** теплоты *Златоструй ХІв*. **Баньунѡ**, -ѡ м. Теляк, баняджия. *ЕфрСирХІІв*. Гр. βαλνειός. Лат. balneator.

Нстерна / **гнстерна** / **стерна**, -ы ж. Резервоар за вода, щерна, цистерна. **Отъ** творѡщнхъ гнстернѡ хытрѡць *Сунр*. Гр. στέρνα (от лат. cisterna).

Камара / **камора** / **комара** / **комора**, -ы ж. Свод. Поставн на кран комары *ТеофилактТкЕв*. Гр. καμάρα.

Папъртъ / **папротъ** / **папертъ** / **папортъ** / **прнпъртъ** / **прнпретъ**, -а м. Преддверие. **Нзлѡзѡ** лодъ въ папъртъ *СЗ /СъдЗ:23/* по ркп. от ХІVв. Гр. παραπόριον.

Полата, -ы ж. 1. Дворец, голяма красива сграда, предназначена за владетел. **Поташа** ѡ кѡ црю въ полатоу *ПатСинХІв*. Произв. полатънъ, -ын прил. Отнасящ се до палат. *ЙолествХІв*. Гр. παλάτιον.

Соулиннаръ, -ѡ м. Водопроводна трѡба, канал за вода. **Бодамин** текоуѡщнн...соулиннарѡмн *ПролМарт*. Гр. σωληνάριον.

Кровъ разкониуѡ Лабиринт, здание с много и объркани коридори. Най-известен в древността бил лабиринтът на о-в Крит, свързан с мита за Тезей и Минотавъра. **Оудовѡ** крове разкониуѡ пронтн неже оного словесъныхъ сѡтнн оубѡжатн *ГрНазХІв*.

Названия на транспортни средства

Лекѡтннкнѡ/ **локѡтннѡ**, -ѡ ср. Носилка. *ПатСинХІв*. Гр. λεκτίκιον (от лат. lectica).

Тринра / **трнра**, -ѡ ж. Триера, кораб с три реда гребци. **Нмашн** жн ...влѡщн трннрѡ *ХронГАм*. Гр. τριήρης.

* * *

И така, на предидущите страници се опитам да направя комплексен филологически и лингвокултурологичен анализ на лексикалните репрезентанти на антични културни понятия и реалии в старобългарския език. Изследването показва наличието на мащабно и детайлизирано тематично обединение, обхващащо многобройни словни единици лексика, свързана с Античността, из различни области на нематериалната и материалната култура на древните общества, населявали Стария континент. На ниво речников състав средновековните писмени паметници съдържат богата информация, която ни дава възможност да очертаем високата степен на културна интеграция на тогавашното българско общество в европейската цивилизация чрез активно усвояване знанията за постиженията на гръко-римския свят – факт, който недвусмислено показва, че нашият цивилизационен избор да бъдем органична част от Стария континент не датира от броени години. Той е направен далеч назад в първо времето на историята ни като държава, слагайки своя печат върху цялостното развитие на нашето общество през вековете и давайки ни правото да се гордеем с идентичност, съхранена въпреки всички изпитания, на които сме били подложени като народ.

Съкращения на цитирани средновековни паметници и текстове

<i>Ап</i>	Апостол
<i>АпТк</i>	Тълковен Апостол по ркп. от 1220 г.
<i>Ас</i>	Асеманиево евангелие (от втората половина на X или XI век)
<i>ГПисид</i>	Похвала на Бога от Георги Пизидийски (ркп. от XVIв.)
<i>ГрНазXIв.</i>	Тринадесет слова на Григорий Назиански по ркп. от XIв.
<i>ГрНазТкXIVв.</i>	16 слова на Григорий Назиански с тълкования по ркп. от XIVв.
<i>Диоптра</i>	Диоптра Филипова или Духовно огледало по ркп. от XVв.
<i>Ен</i>	Енински апостол (ркп. от XI в.)
<i>ЕфрКрм</i>	Ефремова кръмча (ок. 1100г.)
<i>ЕфрСирXIIIв.</i>	Паренесис на Ефрем Сирин по ркп. от XIIIв.
<i>ЖК</i>	Житие на Кирил (ркп.от XVв.)
<i>ЖитАндрЮр</i>	Житие на Андрей Юродиви (ркп. от XV-XVIв.)
<i>ЖитНиф</i>	Житие на Нифонт (ркп. от 1219г.)
<i>ЖитСтефПерм</i>	Житие на Стефан Пермски (сл. 1396г.)
<i>ЖитТеодСтр</i>	Житие на Теодор Стратилат (ркп. от XVIв.)
<i>ЖитТеодСтуд</i>	Житие на Теодор Студит (ркп. от XIIIв.)
<i>ЗлатоструйXIIв.</i>	Златоструй (ркп. от XIIв.)
<i>Зогр</i>	Зографско евангелие (ркп.Xв.)
<i>Зогр.-лл</i>	Поучения на Василий Велики за иноческия живот (Зографски листове) от XI в.
<i>Изб1073г.</i>	Симеонов изборник по Светославовия препис от 1073г.
<i>ИпЛ</i>	Летопис по Ипатиевския ркп. (изд.на Археогр комисия от 1871 г.)
<i>ИполАнтихр</i>	Слово за Антихриста на Иполит Римски (ркп. от XIIв.)
<i>Ирм. ок. 1250г.</i>	Ирмологий (ркп. от 1250г.)
<i>ИсакСир</i>	Поучения на Исак Сирин (ркп. от XVIв.)
<i>ЙоЕБ</i>	Богословие на Йоан Екзарх (ркп. до 1200г.)
<i>ЙоЕШ</i>	Шестоднев на Йоан Екзарх (ркп. от XIIIв.)
<i>ЙоЗлПра</i>	Слова на Йоан Златоуст против аномеите
<i>ЙоЗлXIVв.</i>	Проповеди на Йоан Златоуст (ркп. от XIVв.)
<i>ЙоЗлАнтXVIв.</i>	Беседи на Йоан Златоуст към Антиохийския народ (ркп. XVIв.)
<i>ЙоЛествXIIв.</i>	Лествица на Йоан Лествичник (ркп. от XIIв.)
<i>ЙоЛествXIVв.</i>	Лествица на Йоан Лествичник (ркп. от XIVв.)
<i>КирИерусXIв.</i>	Огласителни слова на Кирил йерусалимски (ркп. от XIв.)
<i>КирТур</i>	Слова на Кирил Туровски (Калайд.)
<i>КонстПреслПрАр</i>	IV слова на Атанасий Велики против арианите в превод на Константин Преславски
<i>КрмXVIв.</i>	Кръмча по ркп. от XVIв.
<i>Мар</i>	Мариинско четириевангелие (ркп.от Xв.)
<i>МинXIIв.</i>	Миней (ркп. от XIIв.)
<i>Мин1096г.</i>	Служебен миней за м. октоври (ркп. от 1096г.)
<i>Мин1097г.</i>	Служебен миней за м. ноември (ркп. от 1097г.)
<i>МинЧетАпр</i>	Миней-чети за м. април
<i>МинЧетФевр</i>	Миней-чети за м. февруари
<i>МинЮлиXIVв.</i>	Миней за м. юли (ркп.от XIVв.)
<i>МъчТеод</i>	Мъчение за св. Теодул в Миней-Чети за м. април (ркп. от XVв.)
<i>НестЖитТеод</i>	Житие на преп. Теодосий, иген Печерски,написано от черноризец Нестор до 1093 г.
<i>НестБорГл</i>	Сказание на черноризец Нестор за живота и смъртта на мъци Борис и Глеб (ркп. XIVв.)
<i>НЗ</i>	Нов Завет
<i>НиконПанд</i>	Пандекти на Никон Черногорец (ркп. XIVв.)
<i>НовгКрм</i>	Новгородска кръмча (1280г.)
<i>НовгЛ</i>	Първи Новгородски летопис (ркп..XIII-XIVв.)
<i>ОктоихXIIIв.</i>	Октоих (ркп. от XIIIв.)

<i>Остр</i>	Остромирово евангелие (ркп. XIв.)
<i>ПаисСб</i>	Паисиевски сборник (XIVв.-нач. XVв.)
<i>ПалXIVв.</i>	Палея (ркп. от XIVв.)
<i>ПандАнтXIв.</i>	Пандекти на Антиох (ркп. от XIв.)
<i>Парим</i>	Паримейник
<i>ПатСинXIв.</i>	Синайски патерик (ркп. от XIв.)
<i>ПокаянКипр</i>	Покаяние на Киприян (сб. от XIVв.)
<i>ПовВрЛ</i>	Повест за изминалите години (ркп. от XVв.)
<i>Прол</i>	Пролог
<i>ПролXIIIв.</i>	Пролог (ркп. от XIIIв.)
<i>ПролМай</i>	Пролог за м. май (ркп. от XIVв.)
<i>ПролМарт</i>	Пролог за м. март
<i>Пчела</i>	Пчела — мъдри изречения от Евангелието и Апостола и разум от свв. Отци и от външните философи
<i>РязКрм</i>	Рязанска кръмча (1284г.)
<i>Сав</i>	Савина книга (ркп. X-XIв.)
<i>Сб1076г.</i>	Симеонов сборник по препис от 1076г.
<i>СЗ</i>	Стар Завет
<i>СинЕвх</i>	Синайски евхологий (ркп. XIв.)
<i>СтихирарXIIв.</i>	Стихирар (ркп. от XIIв.)
<i>Супр</i>	Супрасълски / Ретков сборник (ркп. XIв.)
<i>ТеодоритТкПс</i>	Тълкования към Псалтира на Теодорит Кирски
<i>УстКрм</i>	Устюжка кръмча (Румянцевски музей)
<i>ХронГАм</i>	Хроника на Георги Амартол (ркп. от XIV-XVв.)
<i>ХронЙоМал</i>	Хроника на Йоан Малала (ркп. от XIVв.)
<i>ХронКонстМан</i>	Хроника на Константин Манасий (ркп. от XIVв.)
<i>Четвероев</i>	Четвероевангелие
<i>ЧХр</i>	Сказание за буквите от Черноризец Храбър

Съкращения на библейски книги

<i>Б</i>	Книга Битие
<i>т</i>	
<i>Е</i>	Книга на прор. Иезекиил
<i>з</i>	
<i>Д</i>	Книга на прор. Данаил
<i>ан</i>	
<i>М</i>	Евангелие според Матей
<i>т</i>	
<i>Л</i>	Евангелие според Лука
<i>к</i>	
<i>Й</i>	Евангелие според Йоан
<i>о</i>	
<i>Д</i>	Деяния на св. апостоли
<i>еян</i>	
<i>К</i>	Послание на св. ап. Павел до
<i>ор</i>	Коринтяните
<i>А</i>	Книга
<i>пок</i>	

Източници

Микл

Miklosich, F. Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. 2 Neudruck der

	Ausgabe. Wien 1862-1865. Scientia Verlag Aalen. 1977.
БЕР I	Български етимологичен речник. Т. I. София, 1971.
РКБЕНО	Речник на книжовния български език на народна основа от XVII век (върху текст на Тихонравовия дамаскин). С., 2012.
СДРЯ	Словарь древнерусского языка XI-XIV вв. Т. I. – М., 1988.
Срезн	Срезневский, И.И. Словарь древнерусского языка. Т. I-III, СПб., 1893-1903. Репринтное издание. М., 1989.
СС	Старославянский словарь (по рукописям X-XI вв.). Под редакцией Р.М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. М., 1994.
СтБР	Старобългарски речник. Т. I. София, 1999 и Т. II. София, 2009. Отговорен редактор Д. Иванова-Мирчева
СЯС	Slovník jazyka staroslověnského. ČAV. Т. I – III. Praha, 1958-1994.
ХронКонсМан	Среднебългарский перевод Хроники Константина Манасии в славянских литературах. Введение Д.С. Лихачева. Исследования И.С. Дуйчева и М.А. Салминой. Подг. текстов М.А. Салминой. Словоуказатели О.В. Творогова. София: БАН, 1988.
LA	Lexikon der Antike. VEB Bibliographisches Institut Leipzig. Herausgegeben von Johannes Irmscher im Zusammenarbeit mit Helga Reusch, Johannes Schneider, Wolfgang Seyfarth und Renate Fiedler. Red. Christa Zimmermann.

ЛИТЕРАТУРА

- Баранкова 1979: *Баранкова, Г.* Астрономическая географическая терминология в “Шестодневе” Иоанна Экзарха Болгарского. –В: Памятники русского языка. Исследования и публикации. М., 150-171.
- Бонов 1982: *Бонов, А.* Възгледите за вселената на Йоан Екзарх Български. София.
- Вагнер 1977: *Вагнер, Г. К.* Статия Георгия Хировоска „О образех“ в Изборнике Святослава 1073г. в русском искусстве XI в. –В: Изборник Святослава 1073 г. Москва, 139-152.
- Гранстрем, Ковтун 1977: *Гранстрем, Е. Э., Л. С. Ковтун.* Поэтические термины в Изборнике 1073 г. и развитие их в русской традиции. Анализ трактата Георгия Хировоска. –В: Изборник Святослава 1073 г. Москва, 99-108.
- Димитров 2015: *Димитров, К.* Сложните думи в среднобългарския превод на словата против аномеите от св. Йоан Златоуст. –В: Търновска книжовна школа. Т. 10. В. Търново, 496–516.
- Добрев 1979: *Добрев И.* Редът на зодиакалните знаци в Изборника от 1073 г. Старобългарска литература. 5, 101-106.
- Милтенев 2006: *Милтенев, Я.* Диалозите на Псевдо-Кесарий в славянската ръкописна традиция. С., 254 с.
- Симеонов сборник (по Светославовия препис от 1073г.). Под общата ред. на акад. П. Динеков. Т. 1. Изследвания и текст. София: БАН, 1991. Т. 2. Речник-индекс. София: БАН, 1993.
- Славова 1994: *Славова, Т.* За планетите и техните подредби в старобългарската книжнина. *Palaeobulgarica*, 18, 1, 68-74.
- Славова 1999а: *Славова, Т.* Календарни текстове в България през ранното средновековие. ГСУФсф, 86, 1993 (1999), 1, Езикознание, 5-50. 35-46.
- Славова 1999б: *Славова, Т.* Календарни текстове в България през ранното средновековие. Лунно-слънчев календар в състава на Тълковната Палая. *Slavia*, 68, 267-281.

- Славова 2000: *Славова, Т.* Календарни текстове в България през ранното средновековие. Палейният календар и Учение имже вѣдѣти чѣкоу числа всѣхъ лѣтъ, приписвано на Кирик Новгородец. *Slavia*, 69, 269-288.
- Христова-Шомова 2016: *Христова-Шомова, И.* Бог бе слово. Етюди върх християнството, видяно през призмата на езика. С., с. 59.
- Чолова 1988: *Чолова, Цв.* Естественонаучните знания в средновековна България. София.